

Magdalena Wojciechowska

Ciało i seksualność

1. Wstęp

W niniejszym rozdziale przybliżę socjologiczne spojrzenie na ludzką seksualność w relacji do ciała. Ta problematyka jest nie tylko ważna, ale też – po prostu – ciekawa, bo bliska naszemu poznaniu. Z jednej strony dlatego, że seksualność jest w naturalny i organiczny sposób związana z ciałem i poprzez nie doświadczana. Z drugiej strony – nagromadzenie różnych dyskursów społecznych i wizualnych reprezentacji tej sfery życia w obiegu medialnym sprawia, że staje się ona powszechna w sposób przez nas nieuświadomiany. W relacji do kontekstu kulturowego na co dzień podejmujemy decyzje o sposobach realizowania seksualności poprzez ciało. Dotyczy to zarówno wymiaru praktyk związanych z wyglądem, zachowaniem czy działaniem w tej sferze, jak i decyzji w sprawie wykorzystywania ciała – bądź nie – do „naturalnie” przypisywanych mu celów, np. reprodukcyjnych. Zapewne jesteśmy w stanie określić, czym może być dla nas seksualność. Wiemy np., co może się nam podobać, w jaki sposób, gdzie i z kim możemy realizować swoje potrzeby czy fantazje, co może sprawiać nam przyjemność, co uważamy w tej sferze życia za typowe, a co nie. Czy jednak ta wiedza wynika wyłącznie z naszego jednostkowego doświadczenia? Jeśli tak, to skąd wiemy, co i jak robić, czego się spodziewać i oczekiwać, co znaczy BDSM, *kink*, MILF, *queer*, *stealth* czy *vanilla*? Jak pokazują badania realizowane w dziedzinie nauk społecznych, ludzka seksualność, choć niewątpliwie związana z ciałem i jego doświadczeniami, jest również zjawiskiem społeczno-kulturowym. Do tego – na tyle płynnym znaczeniowo, że trudno uchwycić je za pomocą spójnej, reprezentatywnej dla wszystkich przedsięwzięć naukowych definicji. Jak zauważa Steven Seidman (2003: 38 [tłum. M.W.]¹), „choć rodzimy się obdarzeni ciałami, to społeczeństwo określa, które części ciała i które przyjemności oraz działania mają charakter seksualny”. Słowa te wyznaczają kierunek, w jakim będę systematycznie podążała w dalszych częściach tego rozdziału, przybliżając socjologiczną analizę ludzkiej seksualności w relacji do ciała.

1 Na polskim rynku wydawniczym jest dostępny polskojęzyczny przekład książki Stevena Seidmana (*Spółeczne tworzenie seksualności* [2012]).

„Seksualność to centralny aspekt bycia człowiekiem, który obejmuje płęć biologiczną, tożsamości i role płciowe w wymiarze społeczno-kulturowym, orientację seksualną, erotyzm, przyjemność, intymność i prokreację. Seksualność jest doświadczana i wyrażana poprzez myśli, fantazje, pragnienia, przekonania, postawy, wartości, zachowania, praktyki, role i związki. Seksualność może obejmować wszystkie te wymiary, jednak nie wszystkie z nich będą zawsze doświadczane czy wyrażane. Na seksualność mają wpływ interakcje czynników biologicznych, psychologicznych, społecznych, ekonomicznych, politycznych, kulturowych, prawnych, historycznych, religijnych i duchowych” (World Health Organization 2006: 5 [tłum. M.W.]).

Norbert Elias (2011) wskazał, że historyczne przemiany percepcji seksualności odzwierciedlały bieg „procesu cywilizacji”. Na podstawie analizy podręczników do edukacji chłopców w XV i XVI wieku oraz do edukacji dziewcząt w XIX wieku zwrócił uwagę na zmiany obyczajowości. Poczucie wstydu, które wzmagало się w obszarze stosunków seksualnych (ale też cielesności), doprowadziło do postępującego usuwania seksualności ze społecznego pola widzenia. Wskazuje to na relatywizowanie postrzegania ludzkiej seksualności względem określonej ramy społeczno-kulturowej. Istotnie, codzienne działanie w danym kontekście społeczno-kulturowym, ale też w obszarze określonych instytucji społecznych czy kręgów interakcyjnych pozwala na przyswajanie i porządkowanie informacji odnośnie do tego, czym jest i jak możemy rozumieć nie tylko seksualność, ale i nasze doświadczenia w tym obszarze (Plummer 2002; Brickell 2015). Jak zauważa Jacek Kochanowski (2013: 129), „jedni z nas żyją w świecie, gdzie seksualność wyraża uwarunkowany reprodukcją pociąg erotyczny kobiet i mężczyzn, inne zaś przejawy seksualności są marginesem i patologią; a inni z nas żyją w świecie, w którym seksualność jest płynna, zróżnicowana, plastyczna i ludzie znają różne sposoby na realizację swoich potrzeb czy fantazmatów seksualnych”. Za Anthonym Giddensem (2006) warto podkreślić, że „plastyczność” seksualności wiąże się też z jej „uwolnieniem” od reprodukcji. Wpływ na to miały przemiany obyczajowości, ale też dostępność środków antykoncepcyjnych, w tym – tabletki antykoncepcyjnej, która pojawiła się na rynku w 1960 roku.

Choć ludzka seksualność zdaje się istotna w życiu człowieka, również w wymiarze społecznym, początkowo interesowano się nią w dziedzinie medycyny czy kryminologii, a także psychoanalizy. Jeszcze w drugiej połowie XX wieku wiązano ją przede wszystkim z nazwiskiem Zygmunta Freuda (twórcy psychoanalizy) czy badaniami antropologicznymi, w których ujmowano ją jako element systemu społeczno-kulturowego. Wystarczy przywołać prace Bronisława Malinowskiego (1938), który – na przykładzie Trobriandczyków – ukazał, że współżycie seksualne nie we wszystkich kulturach jest tożsame z prokreacją, czy Margaret Mead (1986), która pisała o „wolnej miłości” na Samoa. Wiele osób niewątpliwie zna (czy przynajmniej słyszało) przełomowe studia dotyczące ludzkiej seksualności w kontekście jednostkowych praktyk seksualnych, które przyczyniły się do rozwoju seksuologii²,

2 Seksuologia zajmuje się szeroko rozumianą seksualnością człowieka, np. potrzebami seksualnymi (także w wymiarze ich braku czy zaburzeń). Podejmuje problemy związane

ale też społecznej zmiany percepcji tej sfery życia człowieka. Były one prowadzone przede wszystkim w drugiej połowie XX wieku przez Alfreda Kinseya (Kinsey, Pomeroy, Martin 1948; Kinsey i in. 1953), Williama Mastersa i Virginie Johnson (1966) czy – rodzimie – Michalinę Wisłocką (1978). Istota tych prac polegała na tym, że podejmując i upubliczniając wiedzę odnośnie do prywatnych i intymnych zachowań i praktyk seksualnych, przyczyniły się one do odtabuizowania tej sfery życia codziennego, o której wcześniej „nie wypadało” mówić (Elias 2011). Wysiłek ujęcia seksu jako sprawy „normalnej” doczekał się uwiecznienia w kulturze masowej w postaci filmów czy serialu (*Kinsey* [2004], *Masters of Sex* [2013], *Sztuka kochania. Historia Michaliny Wisłockiej* [2017]). Niemniej, zajmując się kwestiami odkrywania ogólnych „praw seksualności”, seksuologia koncentrowała się na ujęciu człowieka w kontekście uwikłania w ciało na poziomie biologicznym, dążąc do tworzenia klasyfikacji typów czy zachowań seksualnych na umownej skali ich „normalności” (Seidman 2011). Tymczasem w socjologii podkreśla się, że znaczenie, jakie nadajemy danej sytuacji czy zjawisku, zależy od wielu kontekstów, w jakich na co dzień działamy (Blumer 1969; Strauss 1993). Dla przykładu – jeśli dowiemy się, że ktoś był świadkiem stosunku seksualnego partnerki/partnera z inną osobą, nie zawsze, nie w każdym kontekście i nie wszyscy zareagujemy tak samo. W niektórych może to np. wzbudzić szereg negatywnych emocji, zostać uznane za niewłaściwe czy nasuwać myślenie w kategoriach paniki moralnej (Cohen 1972). Dla innych pierwszą myślą może być funkcjonowanie pary w ramach związku poliamorycznego czy *cuckolding*. Ktoś mógłby mieć skojarzenie z „gościnnością seksualną” (Hoft, Goldberg 2006). Jeszcze inna osoba – kierując się przekonaniem, że w sferze seksualności „wszystko, co zachodzi pomiędzy wyrażającymi na to zgodę dorosłymi i nie krzywdzi nikogo, jest akceptowalne” (Brame, Brame, Jacobs 1993: 4 [tłum. M.W.]) – może stwierdzić, że to nie jej sprawa. Punkt widzenia zależy bowiem od tego, jakie znaczenie nadamy danemu zjawisku.

Wiedząc, że percepcja ludzkiej seksualności i jej uwikłania w cielesność nie jest jednorodna, warto zastanowić się nad tym, czym właściwie zajmują się przedstawicielki i przedstawiciele nauk społecznych, rozważając problem ludzkiej seksualności. Ich badania dotyczą przede wszystkim praktyk i zachowań o charakterze seksualnym, a także związanych z nimi doświadczeń jednostki (również w perspektywie cyklu jej życia). Obejmują sprawy związane z orientacją seksualną i tym, jak określone identyfikacje, tożsamości i działania w tym obszarze są kształtowane przez wpływy społeczno-kulturowe. Poruszają również zagadnienia związane ze zdrowiem, edukacją czy rodziną w jej różnorodnych formach i układach. I wreszcie – koncentrują się na kwestiach cielesności, intymności, miłości, fantazji, wytwarzania relacji międzyludzkich i erotyzmu jako pewnej formy i przestrzeni ludzkich działań. Te tematy nie są oczywiście rozłączne, a wskazywanie powiązań i zależności między nimi

z rozwojem człowieka w aspekcie biologicznym, ale i społecznym czy psychologicznym. Interesują ją mechanizmy seksualności w cyklu życia jednostki, a także dynamika norm seksuologicznych.

otwiera przed badaczkami i badaczami podejmującymi tę problematykę niezliczone ścieżki analityczne. Warto również zauważyć, że studia nad seksualnością mają niejednokrotnie charakter interdyscyplinarny i czerpią z dorobku nauk takich jak antropologia kulturowa, historia, medycyna, psychologia, seksuologia czy socjologia.

W dalszej części rozdziału skoncentruję się na socjologicznych studiach nad ludzką seksualnością w kontekście cielesności i związanego z tymi tematami „bycia człowieka w świecie” (Seidman 2003). W tym celu przedstawię wybrane koncepcje teoretyczne, w relacji do których problematyzowane jest najczęściej ciało uwikłane w dyskursy na temat ludzkiej seksualności. Następnie zaprezentuję kluczowe pojęcia, jakie pojawiają się w badaniach dotyczących tego obszaru ludzkiego życia, i omówię ważne studia w tym zakresie. Rozdział zakończę podsumowaniem zasygnalizowanych problemów oraz pytaniami sprawdzającymi. Ze względu na złożoność wprowadzanego tu zagadnienia warto wyjaśnić, że wybory dokonane w celu pokazania najważniejszych osiągnięć socjologii (i nauk społecznych) w relacji do seksualności i ciała nie mają charakteru wyczerpującego. Aspirują raczej do ukazania czytelniczce/czytelnikowi możliwości, jakie w obszarze tego zagadnienia otwierają się przed osobami chcącymi zgłębiać temat ludzkiej seksualności, korzystając przy tym z ramy socjologii ciała/cielesności.

2. Najważniejsze koncepcje teoretyczne

Zainteresowanie nauk społecznych ludzką seksualnością nie jest nowe. Warto przy tym zauważyć, że w głównym nurcie badań zaczyna się ona pojawiać dopiero pod koniec XX wieku³. Co mogło stanowić tego przyczynę? Przywołując słowa Maxa Webera, Bryan S. Turner jednoznacznie zwraca uwagę na „problematyczność” seksualności jako przedmiotu namysłu nauk społecznych. Jak wskazuje, „ascetyczna czujność, samokontrola i metodyczne planowanie życia są poważnie zagrożone przez szczególną irracjonalność aktu seksualnego, który jest ostatecznie wyjątkowo niepodatny względem racjonalnej organizacji” (Turner 2008: 19 [tłum. M.W.]). W zamyśle Turnera cytat ten ukazuje „niekompatybilność” chrześcijańskich przekonań i praktyk religijnych względem idei seksualności jako wykraczającej poza ramę podtrzymania gatunku ludzkiego⁴. Zwraca uwagę na początkowe zakorzenienie myśli społecznej na temat ludzkiej seksualności w **orientacji esencjalistycznej**

3 Realizowano oczywiście badania, które dotyczyły zagadnienia seksualności, podejmując np. problemy z zakresu ochrony zdrowia, praktyk seksualnych czy tożsamości i codziennego funkcjonowania gejów i lesbijek. Były to jednak studia najczęściej poza głównym nurtem nauk społecznych (i rzadko podejmujące zjawiska dotyczące ogółu społeczeństwa). Co za tym idzie – przybliżane w ich ramach zagadnienia nierzadko odbierano w kategoriach „dewiacji”, „zjawisk marginalnych” czy „ciekawostki” (Richters 2001).

4 Wskazuje to również na rolę religii jako jednej z instytucji, która kontroluje ludzką seksualność. Problematykę tę podejmuje m.in. Tomasz Szlendak (2008) w książce *Supermarketyzacja. Religia i obyczaje seksualne młodzieży w kulturze konsumpcyjnej*.

(Weeks 2023). Podejście to zakłada naturalność, nieuniknioność i uniwersalność zjawisk związanych z funkcjonowaniem człowieka. Opiera się na determinizmie biologicznym i ujmuje seksualność w kategoriach zjawiska związanego z reprodukcją gatunku. Zatem seksualność, choć „naturalnie” złączona z ciałem, jako poddawana namysłowi idea – paradoksalnie – nie musi być ucieleśniona, czyli związana z jednostkowym doświadczeniem i doświadczaniem. Zamiast tego jawi się jako odcielesniona, dyskursywnie „wypreparowana” od uwikłania w jednostkową cielesność i zapośredniczone przez nią działania na rzecz koncentracji na jej „użyteczności” czy znaczeniu dla człowieka, które jednak nie wypływa z jednostkowego doświadczenia.

Tak postrzegana seksualność przystaje do ujmowania tego zagadnienia w perspektywie **funkcjonalizmu strukturalnego**, gdzie na seksualność spogląda się przez pryzmat rodziny jako integralnego elementu społeczeństwa. Celem aktywności seksualnej, której regulacja stanowiła istotną funkcję rodziny, było podtrzymywanie więzi pomiędzy małżonkami, by do aktu seksualnego dochodziło w ramach pożycia małżeńskiego. Miało to zapewnić potomstwu stabilną strukturę rodzinną, optymalny dostęp do jej zasobów i prawidłową socjalizację (Parsons 1991). Tożsamości i działania wykraczające poza normę (heteronormę [Herek 2004, 2007; Kochanowski 2004]) i ujmowane jako „dewiacja” (np. homoseksualność) były traktowane jako społeczne tabu (i – w kontekście jej funkcji – nie mogły stanowić alternatywy dla tradycyjnie rozumianej rodziny).

Wpływu na podejmowanie problematyki seksualności jako samodzielnego przedmiotu refleksji można upatrywać w zmianach, jakie zachodziły w społeczeństwach zachodnich. Były one związane z: 1) ruchem feministycznym, 2) walką mniejszości seksualnych o swoje prawa, 3) rosnącym zainteresowaniem zdrowiem reprodukcyjnym oraz 4) epidemią HIV i AIDS (Parker, Aggleton 2006). „Rewolucja seksualna”, która miała miejsce w latach 60. i 70. XX wieku, nie pozostała bez wpływu na rosnące zainteresowanie nauk społecznych ludzką seksualnością. Nie bez znaczenia jest fakt, że kształtowały ją właśnie badania naukowe, np. Alfreda Kinseya, nazywanego „ojcem rewolucji seksualnej”, czy z dziedziny antropologii (np. studia Margaret Mead, która może uchodzić za „matkę rewolucji seksualnej”). Zmiany te przyczyniły się do ugruntowania w naukach społecznych alternatywnego względem esencjalistycznego podejścia do ludzkiej seksualności – **orientacji konstruktywistycznej**. Seksualność jest tu ujmowana jako powstająca w wyniku oddziaływania określonych wpływów społeczno-kulturowych (Weeks 2023). Ma ona zatem charakter społeczny. Na seksualność można też spojrzeć jako na wytwór ludzkich działań. Jest to związane z nabywaniem przez jednostkę pewnych norm i wartości, ale i wynikających z nich skryptów kulturowych (np. „normalny” przebieg aktu seksualnego), przez pryzmat których ludzie w określony sposób definiują dane zjawisko czy działanie. Wskazuje to również na problem społecznego konstruowania tego, co w społeczeństwie uznawane jest za „normalne” czy „dewiacyjne” (np. kwestia tego, jakie praktyki czy tożsamości seksualne są w danym społeczeństwie powszechnie uznawane za „normalne”, a jakie nie) (Berger, Luckmann 1969; Prus, Grills 2003; Goffman 2007).

Ze względu na dążenie do odkrywania znaczeń, jakie ludzie nadają określonym zjawiskom, sytuacjom, wydarzeniom czy doświadczeniom, **interakcjonizm symboliczny** może stanowić ramę teoretyczną dla studiów dotyczących seksualności i cielesnych doświadczeń człowieka w tym obszarze. Zakłada się tu, że rozumienie szeroko ujmowanej seksualności, wynikających z niej praktyk czy tożsamości w relacji do norm, obyczajów czy standardów nie jest stałe, lecz wytwarzane w toku interakcji. Na doświadczanie i sposób, w jaki nadajemy określonym obiektom (także koncepcjom czy fantazjom) sens, wpływa wzajemne oddziaływanie różnego rodzaju kontekstów (np. interakcyjnych) i warunkujących je zjawisk społecznych. Dotyczy to także języka, jakim się posługujemy, czy naszej cielesności (również w kontekście tego, jakie nadajemy jej znaczenia). Dla przykładu to, w jaki sposób ktoś zinterpretuje działanie, którego doświadcza poprzez ciało, może być zapośredniczone przez stosunek tej osoby do jej cielesności (np. ciało można lubić bądź nie, mieć przekonanie o możliwości wykorzystania go zgodnie ze swoją wolą i fantazją lub nie itp.). W tym sensie jednostka nie *ma* jakąś percepcję seksu, lecz *buduje* ją na podstawie interakcji zachodzących w różnych obszarach codziennego życia (np. Jakie praktyki/działania liczą się jako seks?, Co to znaczy „dobry” seks?, Co jest dla danej osoby „normalne” w sferze praktyk seksualnych?). Na tej samej zasadzie – jednostka nie *ma* jakąś tożsamość, lecz *buduje ją, stając się (becoming)* w nieustannym procesie nadawania i negocjowania znaczeń.

Kierowanie się w toku badań założeniami interakcjonizmu symbolicznego może uwrażliwić nas na istotę odkrywania nie tylko tego „co”, ale również „jak” dzieje się w obszarze codziennych doświadczeń osób, których historie chcemy poznać z ich perspektywy.

W tym sensie założenia i cele, jakie stawiają sobie osoby przyjmujące w toku analizy założenia interakcjonizmu symbolicznego, zdają się odpowiadać potrzebom jednostek, których działania przyczyniły się do postępujących zmian społecznych w obszarze obyczajowości seksualnej, w tym – odtabuizowywania seksu⁵.

Przywołując możliwe perspektywy teoretyczne, które najczęściej stanowią ramę dla zjawisk wpisujących się w ludzką seksualność w jej ucieleśnionej formie, nie sposób pominąć założeń **teorii queer**. W kontekście wspomnianych wcześniej przemian społecznych w obszarze seksualności wyróżnikiem tej teorii jest to, że można na nią spojrzeć przez pryzmat emancypacyjnego ruchu *queer* – jako na związaną z historycznie i politycznie osadzoną interwencją, która wyrosła

5 Badania podejmujące zagadnienia związane z seksualnością, w których przyjęto perspektywę interakcjonizmu symbolicznego, dotyczyły np.: doświadczenia pierwszej wizyty w agencji towarzyskiej (Stewart 1972), praktyk sadomasochistycznych w społeczności panseksualnej (Newmahr 2011), pracy w agencji towarzyskiej z perspektywy zatrudnionych w niej kobiet (Wojciechowska 2012; Ślęzak 2016), doświadczania macierzyństwa nieheteronormatywnego z perspektywy matki biologicznej i społecznej (Wojciechowska 2020).

oddolnie – z aktywizmu na rzecz (obrony) praw osób LGBTQ+. Teoria *queer* problematyzuje sposób, w jaki przyjęło się myśleć i mówić o sprawach związanych z orientacją seksualną, tożsamością czy płcią (wyczerpujące opracowanie dotyczące rozróżnienia pomiędzy płcią biologiczną a kulturową przedstawiono w rozdziale *Ciało i płeć*). Analizuje się tu problem jednoznacznego etykietowania doświadczeń i zjawisk wpisujących się w obszar seksualności jednostki, a także podważa jego zasadność. Odbywa się to w kontekście zwracania uwagi na płynność, niejednorodność, zmienność i niejednoznaczność ludzkich doświadczeń, których nie obejmują dyskursywnie narzucane – i często binarne – kategorie. Rozważania podejmowane w ramach teorii *queer* zwracają szczególną uwagę na opresyjność dyskursów wytwarzających heteronormę jako dominujący sposób myślenia o społeczeństwie i właśnie – normę, która problematyzuje sytuację osób wykraczających poza jej ramę w kategoriach „odstępstwa” czy nawet – „dewiacji”. Założenia te zbiegają się tutaj z rozważaniami Michela Foucaulta (1995), wskazując, jak „promowanie” dominującego sposobu myślenia o ludzkiej seksualności „wymusza” na ludziach określone zachowania czy przyjmowanie danej roli lub identyfikacji. Tymczasem jednym z kluczowych założeń teorii *queer* jest procesualność jednostkowych tożsamości (seksualnych), które są projektowane na podstawie indywidualnych doświadczeń (Butler 1990)⁶.

Do tej pory wskazałam w tej części rozdziału różne sposoby spojrzenia na problem ludzkiej seksualności (orientacja esencjalistyczna a orientacja konstruktywistyczna), a także zasygnalizowałam przemiany społeczne w obszarze obyczajowości seksualnej, które nie pozostały bez wpływu na sposób ujmowania tego zagadnienia w naukach społecznych. Nakreśliłam też ogólne założenia wybranych orientacji teoretycznych (interakcjonizm symboliczny, teoria *queer*), których ramy relatywnie często obejmują studia dotyczące ludzkiej seksualności w relacji do ciała, uwzględniając różnorodność jednostkowych doświadczeń i doświadczania (*human lived experience* [Prus 1996]). W dalszej części przywołam koncepcje, które czerpią z różnych założeń teoretycznych. Łączy je koncentracja na wybranych zagadnieniach z obszaru ludzkiej seksualności, które problematyzują (i „tematyzują”), podążając określonymi ścieżkami analitycznymi. W pierwszej kolejności przedstawię pracę Johna Gagnona i Williama Simona, *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality* (1973), która wpisuje się w nurt konstruktywistyczny. Istoty tej książki upatrywać można w tym, że przyczyniła się do ugruntowania pozycji ludzkiej seksualności w obszarze nauk społecznych (Kimmel 2007; Wiederman 2015).

6 Przykłady studiów, w których problematyka ludzkiej seksualności jest analizowana w odniesieniu do założeń teorii *queer*, można znaleźć w numerze tematycznym „Studiów Socjologicznych” pod redakcją Joanny Mizielińskiej i Agaty Stasińskiej (2014), a także w monografii zbiorowej pod redakcją Tyler Bradway i Elizabeth Freeman (2022).

2.1. John Gagnon i William Simon – teoria skryptów seksualnych

Teoria skryptów seksualnych (*sexual script theory*) zakłada, że znaczenia przypisywane określonym zachowaniom wynikają ze zinternalizowania właściwych danej grupie odniesienia „scenariuszy” (skryptów), które decydują o nadaniu danemu zachowaniu charakteru seksualnego i umożliwiają jego odczytanie – właśnie w relacji do treści skryptu. Ze względu na ich społeczno-kulturową proveniencję skrypty seksualne wpływają na to, że korzystając z puli „wyuczonych” znaczeń (które człowiek przyswaja w pierwszych dekadach swojego życia), jednostki mogą wspólnie realizować się w relacji do swoich potrzeb czy pragnień w obszarze seksualności. Poznając treść określonych skryptów, jednostka uczy się m.in. znaczenia swoich doświadczeń (także odczuć), sposobów wyrażania swojej seksualności, orientacji seksualnej, zachowań seksualnych czy przebiegu aktów seksualnych. Poznaje też sposoby łączenia znaczeń wykraczających poza sferę seksualności z doznaniem z tego obszaru ludzkiego doświadczenia (Gagnon, Simon 1973). W tym sensie na skrypty seksualne można spojrzeć w kategoriach metafory, która umożliwia porządkowanie jednostkowych znaczeń.

Założenie o relatywizowaniu jednostkowych działań względem skryptów seksualnych może nasuwać pytanie o kwestię spontaniczności ludzkich interakcji w obszarze seksualności.

John Gagnon i William Simon wskazują trzy poziomy skryptów seksualnych – skrypty kulturowe, interpersonalne i indywidualne (intrapsychniczne [*intrapsychic scripts*]).

- **Skrypty kulturowe** dotyczą zbioru norm i wartości społecznych, których zinternalizowanie dostarcza kontekstu interpretacyjnego dla jednostkowych działań. Niebagatelne znaczenie w ich transmisji odgrywiają instytucje społeczne. „Dostarczycielami” skryptów z tego poziomu mogą być np. rodzice, nauczyciele, duszpasterze, media czy prawo. Niektóre działania w obszarze seksualności noszą znamiona przestępstwa, są stygmatyzowane czy potępiane. Inne cieszą się legitymizacją, aprobatą i są „promowane”. Dlatego na seksualne skrypty kulturowe można spojrzeć w kontekście wytyczania przez nie ogólnej przestrzeni dla działań i znaczeń w obszarze ludzkiej seksualności. Nie dostarczają one jednak konkretnych wskazówek odnośnie do zachowań czy ról, jakie w sferze seksualnej może podjąć człowiek działający w ramach określonego kontekstu sytuacyjnego czy interakcyjnego.
- **Skrypty interpersonalne** dotyczą poziomu konfrontacji jednostkowych potrzeb/pragnień z normami społecznymi poprzez działanie i mówią o możliwości dopasowania się człowieka do specyfiki danej sytuacji. Oznacza to, że są one wytwarzane w wyniku kumulacji jednostkowych doświadczeń w tym obszarze życia i zależą od współpracy z osobami, z którymi jednostka wchodzi w relacje o charakterze seksualnym. Na podstawie podzielenia – bądź nie – podobnych skryptów jednostki uczą się ról i porządków interakcyjnych w obszarze seksualności, co umożliwia im dostosowanie się do określonej sytuacji.

- **Skrypty indywidualne**, na które wpływają skrypty kulturowe i własne doświadczenia seksualne, odzwierciedlają treści życia wewnętrznego jednostki i odnoszą się do fantazji, pragnień, wspomnień. Mogą dotyczyć planów czy pragnień jednostki odnośnie do wprowadzenia w życie skryptów interpersonalnych w ramach szerszego kontekstu wytyczonego przez skrypty kulturowe. W tym sensie skrypty te odzwierciedlają wyjątkowość człowieka na poziomie życia seksualnego.

Teoria skryptów seksualnych wyklucza uniwersalność czy niezmiennosc działań i znaczeń w obszarze ludzkiej seksualności. Natomiast założenia, na których się opiera, mogą zostać odniesione do innych substancyjnych obszarów życia społecznego. Dla przykładu można sobie wyobrazić, że w toku życia jednostka internalizuje scenariusze odnośnie do pracy zawodowej czy działania w towarzyskich kręgach interakcyjnych, które dotyczyłyby analogicznych poziomów, czyli kulturowego, interpersonalnego i indywidualnego.

2.2. Michel Foucault – dyskursy eksperckie o seksie

W *Historii seksualności* Michel Foucault (1995) podjął m.in. rozważania dotyczące tego, jak za sprawą władzy-wiedzy, przybierającej formę dyskursów eksperckich, sfera ludzkiej seksualności jest regulowana i kontrolowana. W tym celu wprowadza rozróżnienie pomiędzy typową dla cywilizacji starożytnych i wschodnich *ars amandi* – sztuką uprawiania miłości a *scientia sexualis* – zachodnią nauką o seksualności. Pierwsza z nich odnosi się do społecznego doświadczenia i rozkoszy człowieka. *Ars amandi* się uprawiało, nie rozmawiało na ten temat. W ten sposób ludzkie doświadczenie w sposób nieujawniany kształtowało jednostkowe wzory zachowań, umożliwiając „wtajemniczenie w sens uspołecznienia” (Czajkowski, Florkowski, Majka-Rostek 2017: 11). *Scientia sexualis*, typowa dla cywilizacji zachodu, sprowadza seks na drugi plan, przedmiotem swojego zainteresowania czyniąc seksualność, której przygląda się z zewnątrz. W tym sensie stanowi ona praktykę dyskursywną, która z jednej strony jest nakierowana na zgłębianie wiedzy, z drugiej – zachęca do mówienia i problematyzowania własnej seksualności.

„O seksie należy mówić, mówić publicznie i to w sposób nie uwzględniający podziału na to, co przyzwoite, i to, co nieprzyzwoite [...], należy o nim mówić niejako o czymś, co po prostu podlega potępieniu albo jest tolerowane – seksem należy pokierować, włączyć w systemy użyteczności, uregulować na podstawie zasady dobra ogółu, sprawić, by funkcjonował według optymalnego wzorca. Tego czegoś się wyjątkowo nie osądza, tym się administruje” (Foucault 1995: 28–29). Ten cytat ilustruje problem „zarządzania” ludzką seksualnością poprzez wytwarzanie „właściwego” dyskursu o seksie („zdrowym” i „normalnym”). Oznacza to, że rozumienie seksu stanowi element łagodźwórczy. Warto nadmienić, że „normalne” mogą być zarówno praktyki, jak i tożsamości. W tym kontekście warto zastanowić się, za Foucaultem, czy dyskurs o seksie ujawnia o nim „prawdę”, czy ją skrywa.

To właśnie za sprawą „wszechobecnego seksu”, jak pisze Foucault, jest wytwarzany – oparty na procedurach poznawczych władzy-wiedzy – rodzaj (często

zmedykalizowanej) „prawdy” na temat seksualności i naszych ciał. Tym sposobem dyskursy eksperckie, poprzez ciągle analizowanie, mówienie i zachęcanie do wyznań na temat seksu, przyczyniły się do „wyprodukowania” „normalnych” i „nienormalnych” praktyk seksualnych, których źródło ulokowane jest w jednostce.

Mając możliwość porównania własnych doświadczeń, doznań, pragnień czy fantazji z tym, co jest ujmowane jako „normalne”, i dysponując (kolejnymi) opartymi na wiedzy (eksperskiej) kryteriami samorozumienia, jednostka nie tylko staje się przedmiotem kontroli społecznej, ale i sama może zacząć się kontrolować. Czyni to, analizując swoje działania pod kątem wyrażania poprzez nie (potencjalnej) dewiacji. W tym sensie celem władzy nie jest represjonowanie ludzkiej seksualności, a właśnie – jej nadzór i regulacja, które opierają się na nieustannym mówieniu. W ten sposób seks przemieszczany jest z poziomu doświadczeń cielesnych w kierunku pragnień (Tomanek 2012).

Mechanizm ujmowania „normy” jako pewnego rozkładu – skali, w obrębie której jednostka może się poruszać, by zostać uznana za mniej czy bardziej, ale jednak – „normalną”, umożliwia monitorowanie ludzkich działań i stanowi mechanizm kontroli społecznej (Foucault 2019).

2.3. Pierre Bourdieu – męska dominacja

Poruszając problem władzy, Pierre Bourdieu odnosi się w książce *Męska dominacja* (2004) do jej wymiaru symbolicznego (przemoc symboliczna) na poziomie nierówności w obrębie binarności płciowej, poddając namysłowi kwestię tego, jak kobiece ciało internalizuje męską dominację, podporządkowując się męskiemu. Część jego rozważań w tym względzie bezpośrednio dotyczy problemu kulturowo uwarunkowanych przekonań i wynikających z nich cielesnych praktyk seksualnych, w jakie angażują się kobiety i mężczyźni. „Naturalna” męska dominacja jest w tym sensie podtrzymywana np. poprzez określony układ kobiecych i męskich ciał w czasie stosunku seksualnego. Obserwacje Bourdieu w tym zakresie są oparte na analizie śródziemnomorskiego społeczeństwa kabylskiego i ukazują trwałość męskiej dominacji poprzez jej funkcjonowanie w sposób nieuświadomiony przez kobiety i mężczyzn.

Zinternalizowana męska dominacja ujawnia się w cielesnej *hexis*⁷, która odnosi się w tym przypadku do wpisania w ciała kobiet dyspozycji do podporządkowywania się mężczyznom. Wyraża się ona np. poprzez „właściwe” praktykowanie seksualności – wynikające z „pierwotnego” przypisania kobiet i mężczyzn w obrębie binarności

7 Pojęcie cielesnej *hexis* odnosi się do „wpisanej” i wyrażanej poprzez ciało różnicy pozycji społecznych jednostek. W przypadku różnicy pomiędzy ciałami kobiet i mężczyzn Bourdieu zwraca uwagę np. na zinternalizowanie „właściwych” sposobów postępowania się ciałem w przestrzeni publicznej. Dla przykładu „kabylskie kobiety pozostają z dala od miejsc publicznych, nie mogą uczynić użytku ani ze swego spojrzenia (w miejscach publicznych kierują wzrok ku własnym stopom), ani z głosu (jedyne słowo, które publicznie może paść z ust kobiety, brzmi: »nie wiem«, co stanowi antytezę słów męskich afirmujących decyzyjność, rozstrzygalność, refleksyjność, wyważenie)” (Bourdieu 2004: 27).

płciowej. Związane jest to chociażby z przyswojeniem serii mityczno-rytualnych opozycji płci, z których wynika nadrzędność męskiej perspektywy względem kobiecej (np. góra – męskość, dół – kobiecość, gorący – męskość, zimny – kobiecość). By opisać męskie i kobiece narządy płciowe oraz ich uzupełnianie się w czasie stosunku seksualnego, „o podnieconym mężczyźnie mówi się, że »jego *kanoun* jest czerwony«, »jego pocisk płonie« [...]; natomiast o kobiecie, że ma zdolność »gaszenia ognia«” (Bourdieu 2004: 28). Sposób myślenia o tym, co jest w związku z tym „właściwe” kobiecie, a co mężczyźnie, wyznacza logikę przyjmowania określonych pozycji ciała w czasie stosunku seksualnego właśnie ze względu na płeć. Dla przykładu – pozycja, w której to kobieta kładłaby się na mężczyźnie, nie jest w społeczeństwie kabałskim dopuszczalna, taki układ ciał zaburzałby bowiem porządek, w którym mężczyzna jest partnerem – z natury – dominującym. Co więcej, to mężczyzna zdobywa kobietę i daje jej rozkosz, którą ona, będąc bierną, przyjmuje. W tym sensie stosunek seksualny, zaprojektowany tak, by odbywał się w zgodzie z zasadami podziału pomiędzy płciami, ukazuje społeczną relację dominacji, pozwalając dostrzec w jego przebiegu znamiona patriarchy.

W ujęciu Bourdieu (2004: 32), choć wzajemność jest możliwa w przypadku relacji homoseksualnych, to związek między władzą a seksualnością jest tu jeszcze dobitniejszy. Penetracja dokonana na mężczyźnie stanowi wyraz „mocy”.

Co za tym idzie, w ujęciu Bourdieu (2004: 33), „uprawomocnienie relacji dominacji [dokonuje się – przyp. M.W.] przez wpisanie jej w naturę biologiczną, która sama w sobie jest już znaturalizowaną konstrukcją społeczną”. „Przekonanie, że przemoc symboliczną można by przewyciężyć orężem świadomości, jest złudne, ponieważ warunki jej skuteczności zostały głęboko wpisane w ciało jako trwałe dyspozycje” (Bourdieu 2004: 52). Wskazuje to na cielesną somatyzację dominacji społecznej mężczyzny nad kobietą. Oznacza również, że przekroczenie cielesnej *hexis* wymagałoby przebudowy struktur społecznych. Co ciekawe, bardziej współczesnego przejawu trwania męskiej dominacji Bourdieu upatruje np. w symulowaniu przez kobiety orgazmu (Bourdieu 2004; Dębska 2015). Znajduje to potwierdzenie w badaniu podejmującym zagadnienie cenzurowania przez kobiety komunikacji seksualnej w sytuacji, gdy odczytują „męskość” partnerów jako „zagrożoną” (Jordan i in. 2022).

2.4. Ariel Levy – pomiędzy upodmiotowieniem a samouprzedmiotowieniem

Innego spojrzenia na kwestię kontroli kobiecej cielesności i seksualności dostarczają rozważania Ariel Levy (2005). Ogniskują się one w obszarze współczesnych (postfeministycznych) przemian społecznych w tych sferach, których przejawy wpisują się w tzw. „kulturę sprośności” (*raunch culture* [Levy 2005]), nazywaną też kulturą „pornoszyku” czy „obnażenia” (McNair 2002). Upodmiotowienia kobiety upatruje się tu w możliwości jej swobodnej ekspresji w obszarze szeroko rozumianej seksualności, która jest ściśle sprzężona z cielesnością jednostki. Swoboda i wielość

wyborów, jakich dokonać może kobieta we współczesnym świecie, zapewniają jej możliwość niemal dowolnego eksperymentowania z ciałem i poprzez nie (od operacji plastycznych po angażowanie się w różnorodne praktyki cielesne czy seksualne [np. shibari⁸]). Doświadczenie sprawczości seksualnej – często związane z tymi działaniami – wpływa na wytwarzanie się poczucia upełnomocnienia (*empowerment*) jednostki (Gill 2007). Natomiast działania te wynikają z przekonania, że współczesne (wyemancypowane) kobiety mogą wreszcie swobodnie sięgnąć po to, co wcześniej było zawłaszczane – swoje ciała (Donaghue, Kurz, Whitehead 2011).

Z jednej strony działania jednostkowe w ramach „kultury sprośności” zdają się wskazywać na przekraczanie tradycyjnej dychotomii pojęciowej kobiety „porządnej” i „ladacznicy”. Z drugiej – uwagę zwraca się na to, że upełnomocnienie kobiet jest pozorne, odbywa się bowiem w tym wydaniu poprzez (samo)kontrolowanie cielesności i seksualności (McRobbie 2009). Wynika to z tego, że celem działań kobiety (np. zabiegów medycyny estetycznej, uprawiania *exotic pole dance*, noszenia bielizny modelującej) miałyby być dążenie do osiągnięcia potencjalnej władzy nad mężczyzną poprzez umiejętność rozbudzenia w nim pożądania. Przy czym kobiety przedstawiane są „nie jako szukające uznania mężczyzn, lecz sprawiające przyjemność sobie, w następstwie czego, niejako »przy okazji«, zyskują ich zachwyty” (Donaghue, Whitehead, Kurz 2011: 445 [tłum. M.W.]).

Czy dyskurs dokonujący oceny działań aktorów społecznych, która nie jest zgodna z wyrażoną przez nich oceną sytuacji, jest opresyjny? Problematykę tę podejmują Carol Rambo, Sara Presley i Don Mynatt (2006), odnosząc się do kwestii dyskursywnego czynienia z pracownic seksualnych, które wyraziły, że nie czują się wykorzystywane i odczuwają satysfakcję z pracy, „ofiar fałszywej świadomości”, które zinternalizowały swoją opresję.

A jeśli osoba należąca do sekty powie, że jest szczęśliwa i spełniona, uwierzemy? Co jest celem badań naukowych?

W tym sensie szeroko rozumiana wolność kobiet w obszarze „kultury sprośności” zdaje się iluzoryczna. Zakłada bowiem zinternalizowanie (i samoprzedmiotowienie poprzez dostosowywanie się do) męskiego punktu widzenia (*male gaze*) na społecznie pożądane wzory i ekspresje kobiecości, co przyczynia się do dalszego podtrzymywania męskiej dominacji.

Jak wskazuje Jacek Kochanowski (2013), tak jak istnieją modele pożądanej kobiecości, w świadomości społecznej występują też modele męskości (jako odwrotności tego, co kobiece). „Kobiecość jest wypowiedziana z perspektywy dominującej męskości, jako uzupełnienie, suplement męskości. Uzupełnienie, dzięki któremu dokonano »wywyższenia« ciała

8 Shibari to wywodząca się z Japonii sztuka wiązania, która jest najczęściej praktykowana w celu wzbudzenia określonych odczuć i emocji (nierazko o charakterze erotycznym) czy w celach widowiskowych – np. jako forma performansu towarzyszącego różnego rodzaju konwentom.

męskiego (i męskości oraz męskiego pożądania) oraz »poniżenia« ciała kobiecego (i kobiecości oraz kobiecego pożądania), co ma wiele doniosłych, społecznych konsekwencji, między innymi tę dotyczącą seksualności: męskie, »wywyższone« pożądanie determinuje całą relację seksualną – to on pragnie kobiety, kobieta jest jedynie obiektem jego pożądania” (Kochanowski 2013: 125). I tak, słaba kobiecość wyznacza silną męskość. Przekształcana w normę narracja o tym, co kobiece, i tym, co męskie wpływa na materializowanie i konsekwentne symulowanie takich wzorów w formie „realizacji swojej natury”. Niemniej takie działanie może wieść ku „uśmiercaniu” części siebie (Kochanowski 2013). Warto zauważyć, że rozważania Jacka Kochanowskiego zbiegają się w tym punkcie z konstatacją Pierre’a Bourdieu (2004) odnośnie do trwałości męskiej dominacji. Przy czym Kochanowski dostrzega w tym zjawisku niebezpieczeństwo, szczególnie w kontekście wychodzenia jednostki poza heteronormę i wpisane w nią założenie o binarności płciowej.

2.5. Jean Baudrillard – uwodzenie – produkcja – porno

Problem dokonujących się w zmediatyzowanym świecie przemian społecznych, które obejmują swym zakresem sferę doświadczeń i praktyk w obszarze ludzkiej seksualności, sygnalizuje również Jean Baudrillard. W książce *O uwodzeniu* (2005a: 5) podejmuje on rozważania dotyczące zmierzchu tytułowego uwodzenia w XX wieku, wskazując, że pomimo, a może – ze względu na reklamowanie seksualności „uwodzenie pozostaje w cieniu – dokąd wycofało się chyba na dobre”. Ważny z punktu widzenia podejmowanej tu tematyki, ale i koncepcji symulaków (Baudrillard 2005b) jest rozdział *Porno w stereo*. Baudrillard naświetla w nim problem tego, jak pornografia czyni seks bardziej rzeczywistym od rzeczywistości (hiperrzeczywistym), co nadaje mu – jako elementowi kultury symbolicznej – wymiaru groteskowości i obsceniczności. Przy czym obsceniczność pornografii nie wiąże się z transgresją, prowokacją czy perwersją, nie dotyczy wysiłku zdobywania, a konsumowania „sztucznych” znaków i przedstawia seks zneutralizowany przez tolerancję. Koncentracja na jak najbliższym ukazaniu funkcjonowania ludzkich genitaliów w czasie angażowania się w cielesne praktyki seksualne stanowi jeden z przykładów hiperrealizmu pornografii, która syntetyzuje seks, lecz nie celebruje go na poziomie doświadczeń i doznań, w ten sposób – paradoksalnie – go odrealniając.

Poniższy cytat dostarcza wyjaśnienia terminu „waginerama”. Baudrillard postuluje się nim, by objaśnić, że „trzewna” obsceniczność nie dotyczy seksu, lecz performansu. Penetracja ciała nie służy w tym przypadku obcowaniu z nim, a dosłownemu zaglądnaniu do jego wnętrza. Nagość staje się tym samym kolejnym znakiem, który – paradoksalnie – odwołuje do ciała i jego doświadczeń. „[D]ziewczęta siedzą na skraju estrady z rozwartymi udami, a japońscy proletariusze [...] wlepiają oczy i wtykają nos w waginy dziewcząt, by zobaczyć – co? [...] Cała reszta spektaklu – biczowanie, wzajemna masturbacja, tradycyjny *strip-tease* – błędnie wobec tej absolutnej obsceniczności, widoku wzbudzającego pożądanie dalece wykraczające poza chęć zdobycia” (Baudrillard 2005a: 34).

Ukazując „mikroskopową prawdę” seksu, pornografia włącza go w porządek produkcji. Baudrillard wprost porównuje japońską wagineramę (wyjaśnienie terminu

w cytacie w ramce) do pracy przy taśmie. Zaznacza przy tym, że „[p]rodukować to tyle, co przemocą materializować coś, co należy do innego porządku, porządku tajemnicy i uwodzenia. Uwodzenie – *séduction* – zawsze i wszędzie występuje jako przeciwieństwo produkcji – *production*. Uwodzenie zabiera coś z porządku widzialnego, produkcja buduje wszystko na widoku” (Baudrillard 2005a: 37). Oznacza to, że w produkcji seksu upatruje on przede wszystkim uwidaczniania czy wyjawiania, a jej obsceniczność polega na tym, że nic nie pozostawia się tu przypadkowi.

Nawiązując do twórczości Jeana Baudrillarda, Zygmunt Bauman (1997) zauważa, że w kulturze ponowoczesnej seks ogniskuje się na osiągnięciu orgazmu. Nie tyle chodzi w nim o przeżywanie i zaangażowanie, co o „kolekcjonowanie doznań” i „poszukiwanie wrażeń”. Celem seksu staje się dostarczanie coraz silniejszych, bardziej urozmaiconych i nowych rozkoszy. Niemniej – w porównaniu z innymi obszarami twórczości – pole do eksperymentu jest tu dość szczupłe. Wiąże się to z tym, że „szczytowe” przeżycie seksualne skazane jest na pozostanie niespełnionym marzeniem. To z nim – na drodze treningu – porównywane będą inne akty seksualne, by marzenie zrealizować lub się do niego zbliżyć.

Tym samym Baudrillard ukazuje, w jaki sposób pornografia⁹ unicestwia uwodzenie poprzez seks, a jednocześnie – wymazuje seks poprzez nagromadzenie jego znaków. Pisząc o porno, wskazuje, że „to, czym jest, zawdzięcza systemowi odwodzenia od seksu poprzez halucynacje, odwodzenia od realności poprzez hiperrealność, odwodzenia od ciała poprzez jego wymuszoną materializację” (Baudrillard 2005a: 38). A jednocześnie świat porno stanowi doświadczaną przez nas rzeczywistość, której recepcja może wpływać na kształtowanie wzorów ludzkich działań, odrywając seksualność od doznań ciała, ale nie od ciała (co stanowi częste doświadczenie pracownic seksualnych w agencjach towarzyskich [Wojciechowska 2012]).

2.6. Anthony Giddens – od plastycznej seksualności do czystej relacji

W rozważaniach na temat przemian intymności we współczesnych społeczeństwach Anthony Giddens (2006) również porusza kwestię kontroli (seksualnej kontroli mężczyzn nad kobietami, której utrata może prowadzić do przemocy). Przy czym jego wywód jest skoncentrowany na mechanizmach, które – za sprawą ideologicznych ujęć seksualności – wiodą ku wytworzeniu „miłości romantycznej” w XIX wieku i „czystej relacji” – pod koniec XX wieku.

Bazując na konkluzji, że na tożsamość współczesnego człowieka można spojrzeć z perspektywy „refleksyjnego projektu” (Giddens 2001), Giddens podkreśla, jak te dziedziny życia, na które człowiek ma poczucie wpływu, zyskują na znaczeniu dla nieustannie doskonalącej się jednostki. Takim obszarem jest również ludzka seksualność, w przypadku której otwiera się przed jednostką we współczesnym społeczeństwie szeroki wachlarz wyborów. Ma to miejsce m.in. za sprawą „plastyczności”

9 Na rodzimym rynku wydawniczym problem pornografii podejmuje Lech Nijakowski w książce pt. *Pornografia. Historia, znaczenie, gatunki* (2010).

seksualności, która wyraża się w jej „uwolnieniu” od prokreacji. Seksualność taką, która stanowi nierozłączny element tożsamości jednostki, można modelować. I tak, jednostka może decydować o konstelacji rodziny, co nie pozostaje bez wpływu na wytwarzanie egalitarności w związkach, otwierając nowe możliwości dla charakteru tworzonych relacji. Może też skoncentrować się na poszukiwaniu i budowaniu „szczególnej” relacji (w opozycji do szukania „szczególnej” osoby partnerskiej), której celem jest osiągnięcie obopólnej satysfakcji.

O ile model „miłości romantycznej” wyraźnie wskazywał na nierówność między kobietą a mężczyzną, która wynikała z obyczaju, „miłość współbieżna” dotyczy „czystej relacji”, która jest dla człowieka celem autotelicznym, związanym z przyjemnością i satysfakcją. Intymność, rozumiana jako „więź emocjonalna ustalona na warunkach równych partnerów” (Giddens 2006: 11), daje ludziom podstawy do budowania wzajemnego zaufania i tworzenia związku na „własnych zasadach”, gdzie chęć bycia ze sobą nie wynika z obyczaju czy norm. Zaufanie odnosi się w tym przypadku nie tylko do osoby partnerskiej, ale i do wiary w to, że wytwarzana więź przetrwa próbę czasu. Warto jednak nadmienić, że jednostka nie odczuwa przymusu trwania w „czystej relacji” – jej wygasanie zdaje się odpowiadać wygasaniu uczucia (również satysfakcji, jaką człowiek czerpie z tworzenia danego związku).

Choć seksualność jednostki i jej związki z ciałem nie stanowią w ujęciu Giddensa centralnego punktu jego zainteresowań, nie bez powodu zdecydowałam się na przywołanie w tym miejscu rozważań zawartych w książce *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach* (2006). Decyzja ta została podyktowana chęcią ukazania ludzkiej seksualności nie jako „problemu”, lecz w relacji do szerszego kontekstu życia człowieka, gdzie zjawiska takie jak dotyk, intymność, zaufanie czy miłość nie funkcjonują jako kategorie analityczne, a indywidualne – i niewątpliwie różnorodne – doświadczenia każdej i każdego z nas¹⁰.

3. Kluczowe pojęcia

W tej części rozdziału przywołane zostaną wybrane pojęcia i terminy, z którymi czytelniczka/czytelnik relatywnie często spotka się, dokonując przeglądu literatury socjologicznej poświęconej seksualności w relacji do ucieleśnienia człowieka. Zastrzeżenia wymaga, że słownik ten nie jest wyczerpujący, a raczej – wespół z już przywołanymi w rozdziale terminami i pojęciami – wskazuje na bogactwo zjawisk i obszarów, które są uwzględniane w studiach podejmujących tematykę seksualności. Zgromadzone tu treści zostały uporządkowane alfabetycznie.

10 W Polsce zagadnienie miłości podjęła naukowo Julita Czernecka (2020; Czernecka, Kalinowska 2020). Emma Engdahl (2018, 2020) opisuje natomiast zjawisko „miłości depresyjnej” (*depressive love*). W swoich pracach Engdahl wskazuje, że częstym źródłem depresji są związki intymne, w przypadku których dana osoba nie odczuwa, by traktowano ją jako „godną” miłości. Analizuje współwystępowanie z pozoru nieprzystających do siebie doświadczeń – miłości i depresji, rozpatrując je w kontekście przemian zachodzących we współczesnych społeczeństwach zachodnich.

Aseksualność – na identyfikowanie się jako osoba aseksualna wpływa brak odczuwania pociągu seksualnego oraz podejmowania zachowań seksualnych, jak i współwystępowanie obu tych czynników (Siekierska, Kowalczyk, Merk 2016). Ze względu na jednostkową płynność w obrębie kategorii orientacji seksualnych, co w pewnym stopniu obrazuje tzw. skala Kinseya (termin przedstawiony w dalszej części słownika), osoby aseksualne mogą kształtować identyfikacje umożliwiające im podjęcie aktywności seksualnej. Choć możliwe, jest to w ich przypadku rzadkie i/lub zależne od określonych czynników (np. pociąg seksualny może wystąpić ze względu na doświadczenie stymulacji intelektualnej; masturbacja mieści się w repertuarze zachowań seksualnych, które mogą podjąć osoby identyfikujące się jako aseksualne). Tak zwana „szaro-seksualność” (*grey-a*), obejmująca identyfikacje na spektrum pomiędzy aseksualnością a seksualnością, dotyczyłaby np. **demiseksualności** (odczuwanie pociągu seksualnego zależy od nawiązania więzi emocjonalnej).

Asystentka/asystent seksualny (*sexual assistant* lub *surrogate partner*) – osoba, która po odbyciu w tym celu profesjonalnego przeszkolenia, może zawodowo wspierać seksualność osób z różnymi typami niepełnosprawności, w tym angażować się z nimi w aktywność seksualną. Kwestie prawne, treść i przebieg szkolenia, kryteria doboru, zakres seksualnego zaangażowania itp. różnią się ze względu na kraj (Gaminio, Faccio, Cipolletta 2016). Do asystentek/asystentów seksualnych pracujących w Stanach Zjednoczonych odnosi się najczęściej termin *surrogate partner*. W Europie instytucja asystentki/asystenta seksualnego funkcjonuje m.in. w Austrii, Belgii, Danii, Hiszpanii, Holandii, Niemczech, Szwajcarii¹¹.

BDSM (*bondage, dominance/submission, sadism, masochism*) – pojęcie, którego zakres obejmuje różnorodne znaczenia i terminy (wyrażone w konkretnych aktywnościach o charakterze seksualnym), stosowane zarówno w literaturze przedmiotu, jak i przez osoby, które – za zgodą wszystkich zaangażowanych stron – angażują się w szereg praktyk o charakterze seksualnym. Dotyczą one działań opartych na sadomasochizmie czy dominacji i posłuszeństwie i mogą materializować się np. za sprawą krępowania, zadawania bólu, odgrywania ról itp.

Cuckolding („zdrada kontrolowana”) – „podejmowanie aktywności seksualnej z innym mężczyzną przez kobietę pozostającą we względnie stałym związku z dotychczasowym partnerem. Warunkiem [...] jest wyrażenie zgody lub często wręcz inicjatywy obecnego partnera odnośnie do podejmowania aktywności seksualnej poza związkiem, a niekiedy współobecność partnera podczas zachowania seksualnego kobiety z innym mężczyzną” (Buczowski 2017: 147).

DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder*) – opracowanie przedstawiające klasyfikację zaburzeń psychicznych, przygotowane przez

¹¹ Fabularne przedstawienie roli asystentki seksualnej można odnaleźć w filmie *Sesje* (*The Sessions*) z 2012 roku.

Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne. Aktualnie obowiązuje wydanie DSM-5. Orientację homoseksualną wykreślono z podręcznika w 1973 roku, a w 1991 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) usunęła tę orientację seksualną z Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych.

Edukacja seksualna to nauczanie o sprawach związanych z ludzką seksualnością. W jej ramach podejmuje się kwestie dotyczące np. anatomii seksualnej człowieka, płodności i reprodukcji czy zdrowia w obszarze ludzkiej seksualności (także w kwestii abstynencji seksualnej, antykoncepcji i chorób przenoszonych drogą płciową). Dodatkowo wiąże się z przekazywaniem wiedzy o aktywności w sferze seksualnej, także w kwestii przysługujących i obowiązujących jednostkę praw (np. wiek zgody, który w Polsce wynosi 15 lat). W ramach edukacji seksualnej podejmuje się również sprawy związane z emocjonalnością człowieka w obszarze ludzkiej seksualności. Programy edukacji seksualnej są realizowane np. w szkołach czy poprzez kampanie na rzecz zdrowia publicznego. W polskich szkołach ustawowo prowadzone są zajęcia z wychowania do życia w rodzinie, które nie są dla uczennic/uczniów obowiązkowe.

Kink – termin potoczny, wykorzystywany (też w literaturze przedmiotu) do opisanego różnego rodzaju aktywności o charakterze seksualnym, które uznaje się za „nietypowe”, a które ludzie podejmują w wymiarze seksualnym w celach przyjemnościowych (np. wykorzystywanie gadżetów erotycznych czy jedzenia, podduszanie, odgrywanie roli, *dirty talk* itp.).

LGBTQ+ (*Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer*) – skrótowiec odnoszący się do społeczności osób homoseksualnych, biseksualnych, transpłciowych czy identyfikujących siebie jako *queer*. Dodanie do niego „+” umożliwia uwzględnienie osób, które nie identyfikują się jako LGBTQ, ale są częścią społeczności (np. identyfikują się jako aseksualne). Dodanie „+” uwrażliwia na stosowanie języka inkluzywnego (np. „korekta płci” zamiast „zmiana płci”).

Molestowanie (seksualne) – w polskim kodeksie pracy molestowanie jest ujmowane jako przejaw dyskryminowania. Manifestuje się w zachowaniu, „którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności pracownika i stworzenie wobec niego zastraszającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery” (ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, art. 18^{3a} § 5 pkt 2). Szczególnym rodzajem dyskryminowania jest dyskryminowanie ze względu na płeć – **molestowanie seksualne**. To „każde niepożądane zachowanie o charakterze seksualnym lub odnoszące się do płci pracownika [...]; na zachowanie to mogą się składać fizyczne, werbalne lub pozawerbalne elementy” (ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, art. 18^{3a} § 6).

Orientacja seksualna – koncepcje definiująca, do kogo jednostka odczuwa pociąg seksualny. **Skala Kinseya**, która określa punkty na kontinuum, gdzie „0” oznacza orientację *stricte* heteroseksualną, a „6” – *stricte* homoseksualną, umożliwia

„sklasyfikowanie” danej osoby w relacji do jej wyniku na skali. Badania zespołu Kinseya wykazały, że niewiele badanych osób okazało się wyłącznie heteroseksualnych czy homoseksualnych.

Panseksualność – odczuwanie pociągu seksualnego (czy emocjonalnego) do danej osoby bez względu na jej płeć (biologiczną czy kulturową). Panseksualność nie jest w tym sensie tożsama z biseksualnością, w przypadku której widoczny jest binarny podział płci.

Poliamoria – forma relacji niemonogamicznej, w przypadku której ludzie dążą do funkcjonowania lub otwarcie funkcjonują w ramach wielu związków intymnych o charakterze emocjonalnym i seksualnym. Poliamoria różni się od *swingu* orientacją na tworzenie długoterminowych związków emocjonalnych, podczas gdy angażowanie się w *swinging* wskazuje na różnorodność doświadczeń o charakterze seksualnym (zaangażowanie emocjonalne jest często zarezerwowane dla osoby partnerskiej, z którą tworzy się związek). Relacje poliamoryczne nie są utrzymywane w tajemnicy przed osobą/osobami partnerskimi, co odróżnia je od zdrady (Sheff 2015).

Przemoc seksualna obejmuje swym zakresem pojęciowym każde zachowanie innej osoby, które skutkuje niechcianym kontaktem w sferze seksualnej. Przemoc taka może się przejawiać poprzez zachowania **werbalne** (np. komentowanie czyjegoś wyglądu w charakterze seksualnym), **pozawerbalne** (np. poprzez zmuszanie kogoś do obcowania z treściami seksualnymi [wysyłanie zdjęć genitaliów]) czy **fizyczne** (np. naruszanie czyjejś nietykalności osobistej). O przemoc seksualnej mówimy często w kontekście dysproporcji sił, gdy jedna osoba ma przewagę nad drugą (np. fizyczną, ekonomiczną, wynikającą ze stosunku podległości służbowej). Przykładem dysproporcji sił jest relacja dziecka i rodzica. Osoba stosująca przemoc seksualną często nie liczy się ze sprzeciwem czy potrzebami drugiego człowieka, naruszając jego prawo do nietykalności osobistej, wolności i decydowania o sobie. Działanie takie prowadzi do wyrządzania drugiej osobie szkody, która może, ale nie musi być widoczna. Stereotypy dotyczące przemocy seksualnej to np. przekonanie, że w małżeństwie nie może dojść do gwałtu, czy uznanie, że czyjś brak sprzeciwu jest jednoznaczny ze zgodą tej osoby. Ruch MeToo podejmuje w przestrzeni publicznej problem przemocy na tle seksualnym. Hasło #MeToo zostało wymyślone i pierwszy raz użyte przez Taranę Burke w 2006 roku (Burke 2018).

4. Najważniejsze wybrane obszary badań

W niniejszym rozdziale wielokrotnie zwracałam uwagę czytelniczek/czytelników na płynność, niejednoznaczność, zmienność i kontekstualne uwikłanie znaczeń w procesie doświadczania seksualności. Z tego powodu, proponując ogólny przegląd

możliwych obszarów tematycznych dotyczących ciała i seksualności, zdecydowałam o wyeksponowaniu tego wątku. Pozwala to bowiem dostrzec, że uznawanie czegoś za „normalne” (bądź nie) – zarówno w obszarze ludzkiej seksualności, jak i w odniesieniu do innych dziedzin życia – nie jest stałe, ale procesualne. Co za tym idzie – warto pamiętać, że rolą badaczki/badacza nie jest wartościowanie poddawanych namysłowi zjawisk, ale ich opis i analiza¹². Wyodrębnione obszary nie zostały tu przywołane ze względu na możliwe dystynkcje tematyczne dotyczące przedmiotu badań (np. praktyki randkowe osób heteronormatywnych a praktyki randkowe osób nieheteronormatywnych¹³). Zamiast tego dotyczą możliwego – i ogólnego – podejścia analitycznego, przez pryzmat którego określone tematy związane z obszarem ludzkiej seksualności można poddawać namysłowi (np. wytwarzanie porządku interakcyjnego w czasie randki). Wyjaśnienia wymaga, że zaproponowane obszary nie są wyczerpujące czy rozłączne. Dla przykładu – operacjonalizacji wątku dominacji (np. ze względu na płeć), przemocy, wpływu zinternalizowanych norm na działanie czy interakcyjnego i sytuacyjnego rozumienia ciała mogą dostarczyć doświadczenia badanych podejmujących pracę seksualną. Liczę zatem na to, że osoby zainteresowane problematyką ludzkiej seksualności – i być może zainspirowane treścią niniejszego rozdziału – zdecydują, jakiego rodzaju literatura będzie dla nich przydatna. Zagadnienie to może być bowiem prześledzone z perspektywy cyklu życia człowieka funkcjonującego w ramach różnych kontekstów i instytucji społecznych (np. medycznych, edukacyjnych, ale i rodzinnych). Spis treści przedstawiony na końcu rozdziału może stanowić wskazówkę w tym względzie.

4.1. Normy i wartości a rama działań w przestrzeni publicznej

Zniesienie penalizacji kontaktów homoseksualnych w Stanach Zjednoczonych (we wszystkich stanach) miało miejsce w 2003 roku, czyli 30 lat po wykreśleniu homoseksualizmu z listy zaburzeń psychicznych. W tym kontekście, mając na uwadze tematykę niniejszego rozdziału, warto zastanowić się nad dwoma sprawami. Po pierwsze nad kwestią uwikłania działań jednostkowych w obszarze ludzkiej seksualności w zinternalizowane normy zarówno prawne, jak i kulturowe. Po drugie nad tym, jak ludzie wykraczający poza te normy – i świadomi możliwych następstw publicznego zaangażowania w aktywność „dewiacyjną” – radzą sobie w codziennym życiu. Odpowiedzi na te pytania starał się udzielić m.in. Laud Humphreys (1970) w książce *Tearoom Trade. Impersonal Sex in Public Places*.

W drugiej połowie lat 60. XX wieku Humphreys zrealizował badania, które dotyczyły angażowania się mężczyzn w aktywności o charakterze seksualnym z innymi

12 Nie bez znaczenia jest także stosowany przez nas język (np. różnica pomiędzy terminem „ prostytutka” a „pracownica seksualna”). Prowadząc badania wśród kobiet zatrudnionych w agencjach towarzyskich, zauważyłam, że nie nazywały siebie „ prostytutkami” i nie mówiły o „prostytucji”, ale o „pracy” i jej „wykonywaniu”, „świadczeniu”.

13 Taki podział byłby zresztą problematyczny ze względu na potencjalną prekonceptualizację wpisaną w tak określone kategorie obszaru tematycznego.

mężczyznami w toaletach publicznych (zlokalizowanych w parkach). W celu pozyskania danych Humphreys występował najczęściej w roli geja, który nie uczestniczy czynnie w aktywności seksualnej, lecz czerpie przyjemność z obserwowania aktu seksualnego innych osób (*watch queen*). Dodatkowo zadaniem *watch queen* było pilnowanie, by mężczyźni angażujący się w czynności seksualne w miejscu publicznym nie zostali przyłapani „na gorącym uczynku” (np. przez służby porządkowe). Odnośnie do „dewiacyjnych” i nielegalnych aktów seksualnych Humphreys interesował się kwestią przyjmowanych ról, przebiegu czy zasad spotkania (np. w wymiarze znaków, jakimi mężczyźni posługiwali się, by zainicjować spotkanie). Był jednak również ciekawy, kim byli mężczyźni, którzy w poszukiwaniu anonimowego seksu z innymi, najczęściej przypadkowymi mężczyznami, udawali się do toalet publicznych.

Praca Lauda Humphreysa to przykład przełomowych badań socjologicznych. Niemniej zarówno brak pozyskania zgody badanych mężczyzn na udział w badaniu, jak i wprowadzenie ich w błąd to dwa zasadnicze punkty krytyki jego dokonań. Sposób, w jaki zrealizował badanie, niezmiennie budzi wątpliwości natury etycznej, skłaniając do refleksji, jak daleko badaczka/badacz może się posunąć na drodze ku rozwojowi nauki.

Humphreys niekiedy ujawniał mężczyznom badawcze motywy realizowanych obserwacji (i prowadził z nimi rozmowy), nie było to jednak regułą. Jego najczęstszą praktyką było spisywanie numerów rejestracyjnych aut mężczyzn, na podstawie których mógł ustalić ich personalia. Dysponując tymi danymi, składał im wizytę pod pozorem pozyskania informacji do badania ankietowego dotyczącego zdrowia.

Badania Humphreysa ujawniły, że stereotypowy wizerunek niebezpiecznego dla społeczeństwa „dewianta” nie odzwierciedlał sytuacji mężczyzn, których obserwował. Większość z nich wiodła na co dzień „normalne” życie męża i ojca, nie wzbudzając społecznego niepokoju, a wręcz – działając w zgodzie z powszechnymi normami w wymiarze społecznym i prawnym. Zwraca to uwagę na opresyjność kontroli społecznej nad seksualnością jednostki, jaka realizuje się za sprawą zinternalizowania ramy heteronormatywności (pojęcie omówione w rozdziale *Ciało i płęć*) i jej dalszego eksternalizowania. W obawie o konsekwencje natury symbolicznej (np. wykluczenie społeczne) i prawnej jednostka ukrywa swoje fantazje i potrzeby za fasadą aprobowanego wizerunku społecznego. Warto jednak zastanowić się nad tym, jakie następstwa może mieć takie działanie (zarówno dla jednostki, jak i osób z jej kręgu interakcyjnego czy szerszej – społeczności).

Analizy danych zbieranych w toku badań z udziałem osób LGBTQ+ dość powszechnie wskazują na problem heteronormatywności i związaną z nim marginalizację określonych grup społecznych. Uwagę zwraca się często na to, jak zinternalizowanie określonych norm i wartości dotyczących ludzkiej seksualności może

kształtować życie (np. rodzinne) jednostki. W Polsce problem ten został poruszony w badaniach dotyczących doświadczania macierzyństwa przez kobiety, których dziecko zostało poczęte w ramach ich związku i było wychowywane przez matkę biologiczną i społeczną (Wojciechowska 2014, 2015a, 2020). Badane, antycypując możliwość wykluczenia czy nierównego traktowania, przyjmowały strategię zarządzania widocznością rodziny¹⁴ – w celu ukrycia natury związku przed określonymi osobami i w pewnych sytuacjach. Zagadnienie seksualności osób LGBTQ+ w związku z ich życiem rodzinnym i w relacji do działania w ramach społeczeństwa heteronormatywnego podjęto również w projekcie *Rodziny z wyboru w Polsce* (Mizieleńska, Abramowicz, Stasińska 2014; Mizieleńska, Struzik, Król 2017). Zasygnalizowany tu wątek przywołuje problem nierówności i dyskryminowania określonych grup społecznych ze względu na ich orientację seksualną. Zwraca to uwagę na nietraczące na aktualności – społecznie ugruntowane – podziały, które oddają hierarchiczny system „wartości seksualnej” (*sexual value* [Rubin 2007]). Przywołując słowa Gayle Rubin, Mariola Bienko (2021: 347) zauważa, że

[n]a samym szczycie „erotycznej piramidy” znajdują się jednostki zamężne, heteroseksualne, posiadające dzieci. Poniżej znajdują się niezamężne, monogamiczne pary heteroseksualne, a z nimi większość innych heteroseksualistów. [...] Stabilne, długotrwałe pary gejowskie i lesbijskie znajdują się na granicy akceptacji, ale barowe lesby czy lubieżni geje już poniżej wszystkich grup na samym dnie piramidy. Najbardziej znieawidzone seksualnie kasty to w chwili obecnej transseksualiści, fetyszyści, sadomasochiści, prostytutki i gwiazdy porno oraz najbardziej podrzędni z tych wszystkich ci, których erotyzm przekracza pokoleniowe granice.

W książce *Ten pierwszy raz. Konstruowanie heteroseksualności* (2015) Anna Zawadzka problematyzuje zagadnienia dziewictwa i defloracji w relacji do społecznego wytwarzania doświadczenia bycia kobietą w kontekście kobiecej cielesności i seksualności. Autorka wskazuje, jak podejmujące te problemy dyskursy społeczne przyczyniają się do kontroli kobiecej seksualności i jednostkowych doświadczeń w tym obszarze. Odbywa się to za sprawą promowania określonych norm, wartości i przekonań kulturowych, co składa się na społeczno-kulturowy obraz tego, jak jednostka powinna doświadczać i reprodukować rozumienie zjawisk związanych z kobiecą cielesnością. W tym sensie Zawadzka podejmuje problem wytwarzania upłciwionych norm seksualnych odnośnie do dopuszczalnych (i niedopuszczalnych) praktyk seksualnych.

Innego przykładu badań nad seksualnością, tym razem w dziedzinie zdrowia seksualnego, dostarczają refleksje zawarte w artykule *Researching Masculinity and Men's Sexual Health in Bangladesh: Methodological Reflections* (Hasan 2021). Kamrul Hasan sygnalizuje w nim problem tego, jak normy i wartości kulturowe – wspólnie z przekonaniami religijnymi – mogą przekładać się na określone definiowanie obszaru ludzkiej seksualności. Na podstawie badania zrealizowanego z udziałem mężczyzn z kraju muzułmańskiego (Bangladesz) Hasan zwraca uwagę na problem rozumienia seksualności jako tematu tabu i możliwe następstwa takiego podejścia do tego obszaru życia.

14 Termin „rodzina” nie został narzucony w toku analizy danych, lecz wyłoniony z terenu jako zakorzeniony w języku badanych (Wojciechowska 2020).

4.2. Wytwarzanie znaczenia cielesnych doświadczeń (i seksu) w toku interakcji

Praca Lauda Humphreysa zwraca uwagę na istotę i rolę określonych wartości i norm społecznych (ale też prawnych) odnośnie do obszaru ludzkiej seksualności. Stanowią one dla jednostki drogowskaz i informację o tym, co może zostać uznane za „normalne”, a co nie i jakie mogą być następstwa wychodzenia poza ramę heteronormy (np. aresztowanie). W tej części rozdziału warto przyjrzeć się temu, co dzieje się w sytuacji, gdy nie dysponujemy gotowym skrytem roli, a nasze działania i znaczenia, jakie nadajemy doświadczeniom cielesnym, są wytwarzane w procesie interakcji. Zwraca to bowiem uwagę na kontekstualny charakter definicji ludzkiej seksualności i związaną z nim płynność nadawanych jej znaczeń.

Ponad dekadę temu przeprowadziłam badania dotyczące doświadczeń pracownic seksualnych, które – w związku z naturą pracy wykonywanej przez ciało – wielokrotnie koncentrowały się w swoich narracjach na kwestiach związanych z cielesnością i jej doświadczaniem w sytuacji pracy z klientami¹⁵. Inspirujący był dla mnie wówczas artykuł *On First Being a John* napisany w 1972 roku przez George'a Lee Stewarta, w którym autor analizuje wytwarzanie porządku interakcyjnego w domu publicznym (*brothel*) z perspektywy klienta.

Rozpoczynając swoją pracę etnograficzną, Stewart nie znał i nie rozumiał działań i zasad panujących w terenie, w który wkraczał. I to właśnie brak punktu odniesienia autora czyni ten tekst niezwykle ciekawym i wartościowym dla badaczy społecznych, szczególnie zainteresowanych perspektywą interpretatywną czy konstruktywistyczną. Okazuje się bowiem, że jego niedoświadczenie w tym zakresie umożliwiło uchwycenie „wytwarzania” (*construction*) seksualności. W tekście Stewart opisuje, jak w czasie badania nauczył się (w toku interakcji) nadawać znaczenia określonym regułom interakcyjnym, np. werbalnemu stymulowaniu i chwaleniu partnera w czasie stosunku seksualnego. Nim jednak do tego doszło, został sam na sam z kobietą, która – dzięki własnej kompetencji interakcyjnej – narzuciła określoną definicję sytuacji. Nie posiadając gotowych scenariuszy (skryptów) interpersonalnych czy indywidualnych, Stewart doświadczył poczucia „nierealności”, które (jako kontekst jego działań) nie pozostało bez wpływu na doświadczenia i doświadczanie ciała.

Stewart opisuje w tym zakresie swoje zdenerwowanie i niepokój, które manifestowały się poprzez ciało w formie napięcia, bólu żołądka, uczucia drżenia stawów (kolan, łokci, nadgarstków), a także spięcia w obrębie klatki piersiowej. Można sobie wyobrazić, że tego typu doznania cielesne nieczęsto towarzyszą „typowej” dla jednostki aktywności seksualnej (i mogą przyczynić się do większej podatności aktora na przyjmowanie narzucanej definicji sytuacji). Przechodząc do przedstawienia bezpośredniej

15 Zagadnienie pracy seksualnej zostało przybliżone w rozdziale *Ciało i praca*. W Polsce problem ten był podejmowany np. przez Magdalenę Wojciechowską (2012) czy Izabelę Ślęzak (2016), które analizowały doświadczenia kobiet pracujących w agencjach towarzyskich. Praca street-workerki umożliwiła Adriannie Surmiak (2010) prowadzenie badań wśród kobiet pracujących na ulicy. Natomiast Agata Dziuban i Anna Ratecka (2012, 2017) podjęły się rekonstrukcji wiedzy na temat pracownic seksualnych i ich społecznych reprezentacji.

interakcji z kobietą, która zaprowadziła go do pokoju, Stewart ponownie powraca do poczucia „nierealności”, koncentrując się na kwestii uwikłania rozumienia i doświadczania własnej seksualności w określone konteksty, np. sytuacyjne czy interakcyjne.

„Colette powiedziała mi, że będzie musiała sprawdzić mnie pod kątem chorób wenerycznych. Tak też uczyniła, manipulując mną w sposób, który przywodził na myśl dojenie krowy. W innych okolicznościach mógłbym uznać tę procedurę za uwłaczającą, albo dziwną, albo stymulującą – w zależności od sytuacji i tego, kto by mnie dotykał. Niemniej tu i teraz nie czuję nic, zupełnie jakbym nie był aktywnym uczestnikiem” (Stewart 1972: 266 [tłum. M.W.]). Powyższy cytat zwraca uwagę na to, jak znane i nieznanne konteksty danych działań mogą kształtować nie tylko rozumienie, ale i doświadczanie seksualności na poziomie cielesnym. Świadczy to o tym, że doświadczanie poprzez ciało nie jest *stricto* podporządkowane „naturalnym” impulsom ciała, wynikającym z zewnętrznej stymulacji, lecz stanowi ukontekstualizowany proces nadawania znaczeń. Dla przykładu – dotyk w gabinecie lekarskim zostanie najpewniej inaczej odczytany niż analogiczny kontakt fizyczny w czasie randki, co może nie pozostać bez znaczenia dla odczuć naszego ciała (Brickell 2015).

Pozostając w temacie doświadczeń związanych z obszarem pracy seksualnej, na problem cielesności i pracy poprzez ciało warto spojrzeć z perspektywy osób, które wykonują tę pracę na co dzień. Dostępne na polskim rynku wydawniczym opracowania, w których podjęto zagadnienie doświadczania cielesności przez pracownice seksualne działające w agencjach towarzyskich, to np. *Agencja towarzyska – (nie)zwykle miejsce pracy* (Wojciechowska 2012) oraz *Praca kobiet świadczących usługi seksualne w agencjach towarzyskich* (Ślęzak 2016). Zwrócono w nich uwagę na kwestię wytwarzania rozumienia ciała (i jego doznań) w relacji do kontekstu interakcyjnego – w czasie kontaktów seksualnych z klientami. W tym przypadku ciało było najczęściej ujmowane w kategoriach narzędzia, które, pośrednicząc w kontakcie z klientem, nie powinno służyć mediowaniu doznań kobiet, lecz działać jako partner interakcyjny, który umożliwi wykonanie pracy. W tym kontekście – i w relacji do nadawania znaczeń w czasie interakcji – na uwagę zasługuje wątek doświadczenia „zdrady” przez ciało. W ten sposób niektóre z kobiet odnosiły się do sytuacji, gdy – w czasie zawodowych interakcji z klientami – doświadczyły przyjemności cielesnej (orgazmu), co – w ich rozumieniu – powinno być „zarezerwowane” dla seksualności w kontekście prywatnym, nie zawodowym. Z jednej strony ponownie zwraca to uwagę na kwestię wytwarzania znaczeń (i scenariuszy działania) w obszarze seksualności w relacji do określonych norm, wartości czy kontekstów interakcyjnych (np. problem intymności w czasie seksu). Z drugiej – wskazuje na poczucie utraty kontroli, gdy scenariusz, zakładający wystąpienie ciała w roli wyabstrahowanego od intymności jednostki partnera, zawodzi. Co za tym idzie – znaczenia są nie tylko nadawane, ale i negocjowane w czasie interakcji, a jednym z naszych partnerów interakcyjnych w obszarze seksualności są nasze ciała.

Na problem relatywności znaczeń nadawanych doświadczeniom cielesnym w obszarze seksualności zwraca również uwagę Jeffrey E. Nash, który w artykule *A Penile Implant: Embodying Medical Technology* (2021) odnosi się do własnych doświadczeń wszczepienia implantu penisa. Nash podejmuje w tekście kwestię odnajdywania się w ciele na nowo (także w czasie interakcji seksualnych) w relacji do dodanej (a wcześniej utraconej) funkcjonalności ciała. Przytacza również przykłady interakcji zachodzących w kontekście medycznym, który wyznaczał sposoby rozumienia sytuacji i miejsca, jakie mogło zająć w ich przestrzeni ciało.

Innego przykładu nadawania znaczeń w obszarze ludzkiej seksualności w toku interakcji zapośredniczonych przez Internet dostarczają badania przedstawione w artykule *Sex, Romance, and Technology: Efficiency, Predictability, and Standardization in College Dating Cultures* (Standlee 2023). Alecea Standlee problematyzuje w nim wpływ rozwoju technologii komunikacyjnych na sposób, w jaki jednostki nadają sens nawiązywanym (i utrzymywanym) za ich pośrednictwem relacjom, w tym – seksualnym. Jak zauważa, maksymalizacja szybkości nawiązania kontaktu i ustalenia, czego poszukuje druga strona, nie pozostaje bez wpływu na rozumienie relacji, w jakie wchodzimy. Technologie komunikacyjne otworzyły nowe możliwości „kolekcjonowania doznań”, sprawiając, że częstymi wyznacznikami satysfakcjonujących relacji w obszarze seksualności stają się przewidywalność, szybkość i efektywność, na co uwagę zwracał Zygmunt Bauman (1997).

4.3. „Typowe” i „nietypowe” praktyki seksualne

Tytułowe kategorie „typowości” bądź „nietypowości” określonych praktyk czy zachowań seksualnych oddają subiektywny charakter nadawania znaczenia działaniom podejmowanym w obszarze ludzkiej seksualności. Tym samym, z jednej strony, nawiązują do przywołanego już problemu społecznego wytwarzania pojęcia dewiacji (Prus, Grills 2003), które odbywa się w relacji do ramy funkcjonujących w danej kulturze norm i wartości. Z drugiej strony celem tej kategoryzacji jest również zwrócenie uwagi na płynność znaczeń w obrębie kategorii „normy” i „dewiacji” w kontekście tego, co znamy i tego, co jest nam (bardziej) obce. Z tego powodu przybliżam w tym miejscu badania dotyczące (codziennych) zachowań i praktyk różnych grup osób. Dotyczą one działań, które badane i badani podejmują za zgodą wszystkich zaangażowanych w nie stron, i dzięki którym mogą realizować różnego rodzaju potrzeby, również te o charakterze seksualnym.

W książce *Playing on the Edge: Sadoomasochism, Risk, and Intimacy* Staci Newmahr (2011) podejmuje problematykę sadoomasochistycznych (SM) praktyk seksualnych, w jakie angażują się osoby ze społeczności panseksualnej w San Francisco. Newmahr oparła przedstawione w niej wnioski na danych zebranych w czasie czterech lat prac badawczych, w czasie których jej status uczestniczki zmienił się z *outsiderki* (badaczka-obszernik) na *insiderkę* (badaczka-uczestniczka). Warto dodać, że czas realizacji badań zbiegł się z rosnącym w tamtym okresie zainteresowaniem społecznym¹⁶ praktykami z obszaru BDSM (Simula 2015).

16 Zainteresowanie to mogło być potęgowane przez wprowadzanie do głównego obiegu książek czy filmów takich jak np. *Pięćdziesiąt twarzy Greya* (*Fifty Shades of Grey* [premiery książki – 2011;

W praktykach masochistycznych Roy F. Baumeister (1988), autor artykułu *Masochism as Escape from Self*, upatruje możliwości skoncentrowania się na ciele obecnym tu i teraz. Ciało zostaje wówczas doświadczane jako zespolone z człowiekiem, a spoiwem pomiędzy nimi staje się ból fizyczny. Angażowanie się w działania masochistyczne daje w tym sensie możliwość oderwania się jednostki od wielości ról i związanych z nią kontekstów, jakie na co dzień monitoruje (i stara się kontrolować). Środkiem do tego celu jest właśnie doświadczanie bólu fizycznego, który przypomina człowiekowi o jego zakorzenieniu w ciele.

W książce Newmahr ukazuje istotę grup odniesienia w relacji do nadawania znaczeń określonym praktykom czy działaniom. Będąc osobą z zewnątrz, zauważa, że to, co osobom spoza społeczności może się wydawać „intrygujące” (bo nietypowe), dla członkiń/członków grupy stanowi przykład zwyczajnej aktywności. Zwraca też uwagę na to, że potoczne ujmowanie praktyk SM w kategoriach *kinków* utrudnia przyjęcie perspektywy badanych, dla których seksualny wymiar podejmowanych praktyk często nie ma centralnego znaczenia.

Interesującego przykładu w tym zakresie dostarczają zwerbalizowane doświadczenia uczestniczek/uczestników badań. Nie ujmują one/oni swoich działań SM w kategoriach odgrywania roli, lecz wcielania w życie (*enactment*) fantazji dotyczących funkcjonowania w jednoznacznej ramie odniesienia dominacji i podporządkowania. Takie podejście, naznaczone zaufaniem badanych do siebie, pozwala Newmahr na ujęcie analizowanych praktyk w kategoriach aktywności przyjemnościowej. Podobnie jak wiele innych rzeczy, które robimy z wyboru i dla przyjemności, działania w tym obszarze mogą wiązać się z (kontrolowanym) ryzykiem. Jednocześnie Newmahr ukazuje wzajemne stosunki badanych jako oparte na zażyłości, doświadczeniu i ufności w działania pozostałych członkiń/członków grupy. Jak zauważa, angażowanie się w SM daje im nie tylko satysfakcję, ale i poczucie, że w tej dziedzinie są (stają się) ekspertkami/ekspertami.

Newmahr zwraca uwagę, że z racji potocznego przekonania o ich odbieganiu od „normy” praktyki z obszaru BDSM ujmowane są niejednokrotnie w kategoriach ciekawostki, która może budzić wiele, często sprzecznych emocji. Sytuację taką można również tłumaczyć odnośnie do medykalizacji działań tego typu i przedstawiania ich w dyskursie medycznym jako „niebezpiecznych”. W tym kontekście warto zdać sobie sprawę, że stereotypowe łączenie sfery seksualności np. z atrakcyjnością fizyczną, zdrowiem czy młodością nie pozostaje bez wpływu na to, co, ale też kto może w jej obszarze otrzymać etykietę „nietypowe/nietypowa/nietypowy”.

Problem ten podejmuje Joanna K. Wawrzyniak (2011) w artykule *Seksualność osób 50 plus. Wybrane konteksty analizy zjawiska*. Autorka zwraca w nim uwagę na społeczne mity dotyczące aktywności seksualnej osób w wieku dojrzałym i podkreśla, że tabuizowanie i stereotypowe myślenie o tej sferze ich życia wpływają na to, że temat seksualności osób starszych jest trudny do zaakceptowania. Sytuacja taka

premiera filmu – 2015]), które – zaspokajając ciekawość – mogły też „oswajać” widownię z określonymi praktykami seksualnymi z obszaru BDSM.

wynika zdaniem Wawrzyniak z obyczajowości oraz luk w edukacji seksualnej. Przywołując słowa Zbigniewa Lwa-Starowicza, autorka podkreśla istotę modelu seksualnego, w jakim dorasta człowiek, jako czynnika wpływającego na treść jego aktywności w obszarze seksualności. Zauważa przy tym, że „[s]pecyficzna moralność, wypływająca z filozofii i systemu etycznego, istniejącego fałszywego rygoryzmu moralnego oraz nauki Kościoła katolickiego spowodowały, że praktycznie nie ma pozytywnej postawy wobec seksu” (Wawrzyniak 2011: 68). Sygnalizując opiniotwórczą rolę religii w kształtowaniu postaw społecznych, autorka podkreśla istotę działań edukacyjnych wobec społeczeństwa w celu zrozumienia poszczególnych faz cyklu życia człowieka i związanych z nimi potrzeb. Zauważa bowiem, że choć dla części osób „nietyпова”, to aktywność seksualna osób dojrzałych jest ważna i istotna z punktu widzenia ich jakości życia i zaspokajania potrzeb (np. zdrowotnych czy integracyjnych).

Jak zauważa Milena Trojanowska (2020) w artykule *Komu wolno pójść na randkę? O seksualności osób z niepełnosprawnościami*, mity i stereotypowe myślenie, które wytwarzają etykiety „nietypowości” i prowadzą do „segregacji” seksualnej, dotyczą różnych grup osób, których sposoby działania w obszarze seksualności odbiegają od powszechnych scenariuszy. I to w tym sensie stają się one „nietypowe” – jako zagrażające „utartym” schematom myślowym. Osoby z niepełnosprawnościami (podobnie jak osoby dojrzałe) są niejednokrotnie postrzegane społecznie jako aseksualne. Przy czym znaczenie ma również to, w jakim stopniu niepełnosprawność może zostać postrzeżona (Goffman 2007). Interesujący w tym kontekście jest artykuł *Chronic Pain, Intimacy, and Sexuality: A Qualitative Study of Women Who Live with Pain* autorstwa Lynn Schlesinger (1996). Autorka podejmuje w nim temat tego, jak niewidoczność doświadczania chronicznego bólu przekłada się na obszar seksualności zmagających się z chorobą kobiet. Schlesinger interesuje w tym względzie radzenie sobie z bólem poprzez modyfikowanie i adaptowanie dostępnych scenariuszy, a także komunikowanie się odnośnie do bólu z osobami, z którymi wchodzi w relacje seksualne.

Zbigniew Izdebski (2012) wskazuje, że choć sfera seksualna nadal jest tabuizowana, zjawisko to dotyczy jej wymiaru publicznego. Zauważa bowiem, że dotychczasowe badania zachowań seksualnych Polek i Polaków wskazały na dużą samoświadomość, swobodę zachowań seksualnych oraz otwartość odnośnie do własnej seksualności i potrzeb w tym zakresie.

Pomimo mitów społecznych (i często związanych z nimi obaw czy niepewności) koncentracja na różnych kontekstach i cyklu życia jednostki jest dominująca w badaniach podejmujących zagadnienie seksualności danego społeczeństwa (także postaw wobec określonych zjawisk). Przykładu dostarczają w tym zakresie liczne badania zrealizowane przez Zbigniewa Izdebskiego (2012) odnośnie do seksualności Polaków.

Przykładowe obszary i aspekty ludzkiej seksualności, które poddano rozważaniom w książce *Seksualność Polaków na początku XXI wieku* (Izdebski 2012), dotyczyły

przede wszystkim tematów odnoszących się do określonej fazy życia jednostki (seksualność u progu dorosłości, seksualność ludzi dorosłych, seksualność po 50. roku życia). Poruszane kwestie dotyczyły inicjacji i aktywności seksualnej, w tym np. częstotliwości, formy aktywności, przeżywania orgazmu, metod antykoncepcyjnych, pociągu i kontaktów z osobami tej samej płci, liczby partnerek/partnerów czy kontaktów seksualnych poza stałym związkiem. Ważnym tematem okazała się również ocena: roli seksu, sprawności w tym obszarze i jakości życia seksualnego, a także – obawy i trudności związane z aktywnością seksualną. Badaniami objęto też kwestie dotyczące zdrowia, w tym: wykonywanie badań profilaktycznych, stosowanie środków hormonalnych (np. terapia łagodząca objawy klimakterium), trudności z uprawianiem seksu czy aktywność seksualna w sanatorium. Analizując „różne barwy seksualności”, Izdebski wziął pod uwagę: seksualność osób o orientacji homoseksualnej, seksualność w sieci, płatne usługi seksualne oraz seksualność w dobie zagrożeń pandemią HIV/AIDS. Interesowały go także poglądy Polek i Polaków na określone sprawy związane z obszarem ludzkiej seksualności, w tym te dotyczące edukacji seksualnej. Badania Izdebskiego niewątpliwie rzucają światło na szeroki wachlarz zagadnień, jakie wpisują się w sferę seksualności człowieka. Ich wyniki pozwalają (choć częściowo) zapoznać się z codziennym życiem seksualnym Polek i Polaków, a także przyrzeć się pewnym schematom myślowym na temat seksu, obecnym zarówno w dyskursie potocznym, jak i naukowym.

Ważnym problemem, który pojawia się w studiach ludzkiej seksualności, jest pożądanie. W artykule *Maintaining Sexual Desire in Long-Term Relationships: A Systematic Review and Conceptual Model* Kristen P. Mark i Julie A. Lasslo (2018) usystematyzowały zagadnienie pożądania (i możliwości podtrzymywania go) w długotrwałych związkach na podstawie analizy 64 artykułów naukowych, w których podjęto ten problem.

Wieloautorska monografia *The Gayborhood. From Liberation to Cosmopolitan Spectacle* pod redakcją Christophera T. Connera i Daniela Okamury (2021) również przedstawia szeroko rozumiane zagadnienie seksualności, ukazując wachlarz możliwości i bogactwo jej przejawów w codziennym życiu uczestniczek/uczestników badań¹⁷. Autorki/autorzy rozdziałów przyglądają się np. temu, jak osoby LGBTQ+ są postrzegane ze względu na ich orientację (i względną bliskość wobec społecznych norm i wartości właściwych heteronormie) i jak przekłada się to na ich działania. Poddają analizie zagadnienie nadawania znaczenia ciałom tancerzy go-go w procesie czynienia ich formą kapitału seksualnego. Relacjonują, jak mężczyźni zarządzają wrażeniem (również na poziomie wizualnym), poszukując partnerów seksualnych

17 Książka autorki jednego z rozdziałów w omawianej tu monografii zbiorowej – Vanessa R. Panfil – jest inspiracją dla produkowanego przez HBO serialu. Książka nosi tytuł *The Gang Is All Queer: The Lives of Gay Gang Members* (Panfil 2017) i podejmuje m.in. problem negocjowania przez członków gangów ich męskości i tożsamości homoseksualnej.

za pośrednictwem aplikacji Grindr. Ukazują, jak osoby LGBTQ+ nawiązują relacje i wchodzi w związki, zakładają rodziny czy doświadczają macierzyństwa. I wreszcie – analizują potencjał aktywizmu *queer*. Wartością tego opracowania jest ukazanie ludzkiej seksualności nie w kategoriach oderwanego od ludzkiego życia „konstrukt”, lecz jako integralnej części i pola do podejmowania codziennych działań. Dla jednych typowych, dla innych – niekoniecznie.

4.4. Dominacja – marginalizacja – przemoc (seksualna)

W niniejszym rozdziale niejednokrotnie przywoływałam problem marginalizacji i stygmatyzacji społecznej określonych osób czy działań ze względu na ich odbieganie od tzw. „normy”. Jak pamiętamy, pojęcie dewiacji jest wytwarzane społecznie – w następstwie zinternalizowania dominujących norm i wartości kulturowych. Korzystając z dotychczasowych informacji na ten temat, w tym miejscu chciałabym przyrzeć się problemowi „upłciowionej” dominacji (również w obszarze seksualności), na którą wskazywał np. Pierre Bourdieu (2004). Na tej podstawie warto bowiem rozpatrzyć kwestię nie tylko tego, jak założona dominacja określonych grup kształtuje porządek interakcyjny, ale i to, jak może się ona stać problemem dla nich samych.

Przykładu „subtelnej” dominacji męskiej seksualności nad kobietą, która jest inaczej stereotypizowana, a także – kontrolowana, dostarcza artykuł *Sexual Double Standard: A Review of the Literature Between 2001 and 2010*. Gabriela Sagebin Bordini i Tania Mara Sperb (2012) dokonują w nim przeglądu 26 badań na temat podwójnych standardów odnośnie do zachowań seksualnych kobiet i mężczyzn. Dowiadujemy się na tej podstawie, że choć postrzeganie działań kobiet w obszarze seksualności zmienia się (np. przedmażeńską aktywność seksualną nie jest piętnowana w przypadku obu płci), ocena zachowań seksualnych kobiet nadal podlega innym standardom niż zachowania mężczyzn. Konstatacja ta znajduje potwierdzenie w obserwacjach Peggy Orenstein (2016), która w czasie wystąpienia w ramach *TED Talk (What Young Women Believe about Their Own Sexual Pleasure)* opowiadała o tym, że młode kobiety utożsamiają satysfakcję z pożycia seksualnego m.in. z brakiem bólu, a mężczyźni – z osiągnięciem przyjemności cielesnej. Wskazuje to na marginalizację kobiecej seksualności względem męskiej i (nieuświadomioną) męską dominację w tym zakresie.

Problem dominacji i budowania (tradycyjnej) męskości w kontaktach mężczyzn z kobietami ukazany jest w sposób mniej subtelny w artykule *Men Who Like Using and Abusing Women: The Perspective of Clients on Escort Agency Workers* (Wojciechowska 2015b). Podjęłam w nim problem przemocy seksualnej klientów wobec pracownic seksualnych, która w środowisku agencji towarzyskich spotykała się z legitymizacją innych mężczyzn (ochroniarzy), dopóki „towar” (kobieta) nie został w widoczny sposób uszkodzony, co wiązałoby się ze spadkiem jego wartości użytkowej. W artykule wskazałam, jak mężczyźni konstruują rozumienie kobiet świadczących usługi seksualne oraz jak – na tej podstawie – dążą do poniżenia ich w celu budowania własnej pozycji interakcyjnej jako „z założenia” dominujących partnerów

interakcji. Czyniąc kobiety odpowiedzialnymi za osiągnięcie przez nich satysfakcji seksualnej, niejednokrotnie karali je (w sposób symboliczny bądź fizyczny), jeśli nie zdołały przyczynić się do osiągnięcia tego celu. Zakres ich działań obejmował również zjawisko „*coachingu przemocy*” (*violence coaching* [Athens 1992]), gdy udając się do agencji towarzyskich grupami, pokazywali innym – np. młodszym czy mniej doświadczonym – mężczyznom, jak mogą postępować z pracującymi tam kobietami. Jedną z istotnych obserwacji stanowi wniosek o tym, że u podstaw ich działań niejednokrotnie znajdowało się poczucie zagrożenia ze strony „normalnych” kobiet, których „dyscyplinowanie” nie cieszyłoby się społeczną legitymizacją.

Badań odnośnie do problemu przemocy seksualnej jest bardzo wiele. Dotyczą one zarówno przemocy w obszarze binarności płciowej, jak i ze względu na np. identyfikację czy orientację seksualną. W tym miejscu przytoczę przykład badań podejmujących problem przemocy seksualnej wobec mężczyzn, które opisano w artykule *Speaking of Stigma and the Silence of Shame: Young Men and Sexual Victimization*. Na podstawie analizy nagrań wywiadów środowiskowych (*forensic interviews*) z chłopcami i młodymi mężczyznami, które przeprowadzono z powodu podejrzenia o molestowanie seksualne, Heather R. Hlavka (2017) badała sposób nadawania znaczenia przemocy seksualnej wobec mężczyzn. Jednym z głównych wniosków badania jest problem nieprzystawalności koncepcji (dominującej) męskości do zostania ofiarą przemocy seksualnej. W tym sensie doświadczenie przemocy seksualnej stanowi zagrożenie dla poczucia męskości, co może się przekładać na niechęć do ujawniania tego typu sytuacji i zaniechanie zgłoszenia ich odpowiednim władzom. Ze względu na wiek badanych uwzględnienia wymaga również problem zależności osoby małoletniej. W tym miejscu warto jednak skierować uwagę na to, jak zinternalizowanie dominującego modelu silnej męskości może się przekładać na sytuację mężczyzn, którzy doświadczyli przemocy seksualnej. Warte rozważenia są w tym kontekście treści, jakie powinny stanowić integralną część edukacji seksualnej.

Doświadczenie przez mężczyznę przemocy seksualnej ze strony innego mężczyzny może się wiązać z podwójną stygmatyzacją – ze względu na zakwestionowanie męskości, która powinna być dominująca, ale i podważenie heteronormatywności jednostki. Równie problematyczne może być doświadczenie przemocy seksualnej ze strony kobiety, bowiem kobiecość nie powinna dominować męskości.

4.5. Socjalizacja seksualna a istota edukacji seksualnej

Artykuł *Mother-Daughter Communication on Intimate Relationships: Voices from a Township in Bloemfontein, South Africa* autorstwa Ntombizonke A. Gumede, Amandy M. Young-Hauser i Jana K. Coetzee (2017) nie dotyczy seksualności „w działaniu”, zachęca natomiast do dyskusji o roli i istocie edukacji seksualnej. Podjęto w nim zagadnienie socjalizacji seksualnej młodych kobiet w kontekście (społecznego) traktowania seksu jako tematu tabu i mówienia o nim jako o problemie.

Pokazano również, że rozmowy na temat seksu, które są nakierowane na wskazanie negatywnych następstw nawiązywania związków intymnych (niekoniecznie o charakterze seksualnym), wiodą do rodzenia się nieufności pomiędzy matkami a córkami. Sytuacja ta przyczynia się do jeszcze większego tabuizowania problematyki seksualności.

Wyniki badań odnoszą się do sytuacji w ubogim w zasoby miasteczku, gdzie to na matkach spoczywa powinność przekazania córkom wiedzy odnośnie do seksualnej sfery życia. Ze względu na powszechność przemocy seksualnej wobec młodych kobiet, wysoką zachorowalność na HIV/AIDS, a także wysoki wskaźnik nastoletnich ciąż, rozmawiając z córkami, matki koncentrują się na niebezpieczeństwach, które – w ich rozumieniu – wiążą się z podejmowaniem aktywności seksualnej. Zaliczają się do nich np. konieczność przerwania nauki ze względu na nieplanowaną ciążę czy ryzyko zakażenia wirusem HIV. W badanej społeczności seks nie jest tematem do swobodnej rozmowy i często wywołuje wstyd. Skutkuje to brakiem wiedzy w tym obszarze i sprawia, że matki polegają na własnym doświadczeniu jako zapleczu edukacyjnym, co przekłada się na nieskuteczność prowadzonych rozmów (część uczestniczek badania zaszła w nieplanowaną ciążę). Dla przykładu – matki instruuja córki, by te nie spały z mężczyznami, może to bowiem prowadzić do ciąży. A córki, wypełniając wolę i korzystając z porad matek, faktycznie nie śpią z mężczyznami (nie dzielą z nimi łóżka w czasie snu), tylko uprawiają z nimi seks.

„Kiedy byłam matką, mówiono: »Kiedy spotykasz chłopca albo kiedy sypiasz z chłopcem«, zamiast: »Kiedy uprawiasz seks«. Nie było to dla nas jasne, ponieważ myślałyśmy, że spanie oznacza po prostu dzielenie łóżka. Poczynaliśmy dzieci i nikt nam o tym nie powiedział” (Gumede, Young-Hauser, Coetzee 2017: 241 [tłum. M.W.]). Powyższy cytat obrazuje problem niejasności komunikacji w sytuacji, gdy pewnych rzeczy „nie wypada” powiedzieć, i zwraca uwagę na istotę edukacji seksualnej w rozwoju i promocji zdrowia młodych kobiet (i mężczyzn). Przywołane badania sygnalizują też wagę mówienia o seksie w sposób niewartościujący.

Powyższe obserwacje potwierdzają stanowisko Peggy Orenstein (2016). Zaleca ona, by rozmowy na temat ludzkiej seksualności, które stanowią ważny element edukacji seksualnej młodych ludzi, nie były prowadzone w sposób zwracający uwagę na problemy i zagrożenia związane z seksem. Zamiast tego zachęca do mówienia o odpowiedzialności, wzajemnym zaufaniu i przyjemności, jaką można czerpać z tej sfery życia. Może to bowiem uwrażliwić na wagę komunikowania własnych potrzeb, ale i szanowania potrzeb partnerek/partnerów – w opozycji do realizowania „właściwych” i „normalnych” scenariuszy działania w sferze ludzkiej seksualności, która – jak starałam się pokazać – jest daleka od jednoznaczności.

Gender w podręcznikach to polski projekt badawczy, którego cel stanowiła diagnoza stanu polskiej edukacji w relacji do równości płci na podstawie analizy treści podręczników szkolnych. Na jego podstawie powstał trzypięciowy raport pod redakcją Iwony Chmury-Rutkowskiej, Macieja Dudy, Marty Mazurek i Aleksandry Sołtysiak-Łuczak (2016). Problematykę tę podjęły również Joanna Dec-Pietrowska i Emilia Paprzycka (2016) w artykule *Społeczne konstruowanie cielesności i seksualności. Analiza wybranego kontekstu edukacji seksualnej*. Wyniki badania wskazały na opieranie się treści podręczników do przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie na tradycyjnie zdefiniowanych wzorcach kobiecości i męskości. Warta polecenia w temacie edukacji seksualnej jest również książka Agnieszki Kościańskiej (2017) – *Zobaczyć łosia. Historia polskiej edukacji seksualnej od pierwszej lekcji do Internetu*.

5. Podsumowanie

Celem przywołanych w niniejszym rozdziale treści było zapoznanie czytelniczek/czytelników ze złożonymi i niezwykle bogatymi poglądami na zagadnienie ludzkiej seksualności w relacji do ciała. Związek seksualności z cielesnością człowieka jest niezaprzeczalny, na uwagę zasługuje jednak szeroki wachlarz wpisujących się w doświadczenie tego związku doznań, których interpretacja nie zawsze jest oczywista.

Wychodząc od koncepcji, które mogą posłużyć jako teoretyczna rama odniesienia w procesie dokonywania własnych analiz, dążyłam do pokazania, jak rozumienie seksualności i jej związku z cielesnością jest wytwarzane i odtwarzane na poziomie codziennych interakcji. Ich kontekst mogą stanowić różnego rodzaju dyskursy – zarówno wyjaśniające czy problematyzujące, jak i dążące do kontroli ludzkiego ciała i sprzężonej z nim seksualności. Internalizując określone normy czy wartości, włączamy je także w nasze ciała, które mediując je dalej, uczestniczą, niekiedy nieświadomie, w procesie nieustannego wytwarzania znaczeń. Znaczenia te to też określone symbole rzeczywistości, które stanowią o mechanizmie pamięci kultury. Jednak ich wyostrzenie, a wreszcie – przerysowywanie może wieść do nowych interpretacji i znaczeń, na których podstawie tworzymy i interpretujemy oczekiwania, fantazje czy doświadczenia. Przemiany zachodzące w obszarze rozumienia seksualności i cielesności nie pozostają też bez wpływu na formy i treści relacji, jakie tworzymy, dążąc do jednostkowego (i różnorodnie rozumianego) spełnienia. Niekiedy jednak nie jest to możliwe bez podjęcia aktywnego sprzeciwu wobec narzucanych nam norm i wartości, które nie odzwierciedlają jednostkowych doświadczeń. Działania takie mogą stanowić podstawę dalszej aktywności, ale i refleksji naukowej. I to właśnie ta refleksja umożliwiła zaprezentowanie badań, które, koncentrując się na znaczeniu ludzkiego doświadczenia, podjęły temat seksualności w jej różnorodnych wymiarach i kontekstach oraz w relacji do ucieleśnionych doznań.

6. Pytania sprawdzające

1. W jaki sposób jednostka wchodzi w posiadanie skryptów seksualnych i czy ich treść pozostaje niezmienna na przestrzeni życia człowieka?
2. Co to znaczy, że relacja dominacji może być odtwarzana w sposób nieświadomy? Czy możesz to wyjaśnić, podając przykłady operacjonalizujące koncepcję cielesnej *hexis*?
3. Czy uważasz, że „czysta relacja” faktycznie jest „czysta” i nie mają na nią wpływu społeczne normy czy wartości?
4. Co to znaczy, że percepcja seksu jest wytwarzana w procesie interakcji? Czy możesz poprzeć tę tezę przykładami?
5. Obejrzyj dokument pt. *Nie ma „ja” w trójkącie* (*There Is No „I” in Threesome* [2021]) i zastanów się, jakie ramy teoretycznego odniesienia można wykorzystać w procesie jego analizy.

Bibliografia

- Athens Lonnie (1992), *The Creation of Dangerous Violent Criminals*, Champaign, IL: University of Illinois Press.
- Baudrillard Jean (2005a), *O uwodzeniu*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Baudrillard Jean (2005b), *Symulakry i symulacja. Rzeczywistość nie istnieje*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Bauman Zygmunt (1997), *O ponowoczesnych pożytkach z seksu*, „Studia Socjologiczne”, t. 147, nr 4, s. 87–106.
- Baumeister Roy F. (1988), *Masochism as Escape from Self*, „The Journal of Sex Research”, vol. 25(1), s. 28–59.
- Berger Peter, Luckmann Thomas (1969), *The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge*, London: Allen Lane.
- Bieńko Mariola (2021), *Spoleczne tworzenie tożsamości seksualnej w heteronormatywnej praktyce językowej*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, t. 22, s. 343–356.
- Blumer Herbert (1969), *Symbolic Interactionism*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bourdieu Pierre (2004), *Męska dominacja*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bradway Tyler, Freeman Elizabeth (eds.) (2022), *Queer Kinship. Race, Sex, Belonging, Form*, Durham–London: Duke University Press.
- Brame Gloria G., Brame William D., Jacobs Jon (1993), *Different Loving. The World of Sexual Dominance & Submission*, New York: Villard.
- Brickell Chris (2015), *Sex, Symbolic Interactionism, and Social Constructionism*, [w:] Thomas S. Weinberg, Staci Newmahr (eds.), *Selves, Symbols, and Sexualities. An Interactionist Anthology*, Los Angeles: Sage, s. 5–15.
- Buczowski Adam (2017), *Zjawisko „zdrady kontrolowanej” jako przykład kulturowej nienormatywności seksualnej*, „Forum Socjologiczne”, t. 8, s. 147–161.
- Burke Tarana (2018), *Me Too Is a Movement, Not a Moment*, „TEDWomen”, https://www.ted.com/talks/tarana_burke_me_too_is_a_movement_not_a_moment?language=pl (dostęp: 14.07.2023).
- Butler Judith (1990), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.
- Chmura-Rutkowska Iwona, Duda Maciej, Mazurek Marta, Sołtysiak-Luczak Aleksandra (red.) (2016), *Gender w podręcznikach. Projekt badawczy. Raport. Tom I. O projekcie. Metodologia*

- badani. *Wprowadzenie teoretyczne, Tom II. Raporty przedmiotowe i rekomendacje, Tom III. Raporty przedmiotowe i rekomendacje*, Warszawa: Fundacja Femionetka.
- Cohen Stanley (1972), *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*, London–New York: Routledge.
- Conner Christopher T., Okamura Daniel (eds.) (2021), *The Gayborhood. From Liberation to Cosmopolitan Spectacle*, Lanham–Boulder–New York–London: Lexington Books.
- Czajkowski Paweł, Florkowski Robert, Majka-Rostek Dorota (2017), *Seks i seksualność w perspektywie nauk społecznych – wprowadzenie*, „Forum Socjologiczne”, t. 8, s. 9–21.
- Czernecka Julita (2020), *Miłość jako zmienny w czasie proces – opinie i doświadczenia kobiet i mężczyzn dotyczące przebiegu związku intymnego*, „Rocznik Lubuski”, t. 46, s. 265–279.
- Czernecka Julita, Kalinowska Katarzyna (2020), *Semantyka miłości. Analiza metafor w narracjach kobiet i mężczyzn o uczuciach i związkach*, „Przegląd Socjologiczny”, t. 69, nr 1, s. 27–54.
- Dec-Pietrowska Joanna, Paprzycka Emilia (2016), *Spoleczne konstruowanie cielesności i seksualności. Analiza wybranego kontekstu edukacji seksualnej*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, t. 17, s. 325–339.
- Dębska Hanna (2015), *Somatyżacja dominacji. Ciało w teorii socjologicznej Pierre’a Bourdieua*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica”, t. 7, nr 1, s. 18–38.
- Donaghue Ngaire, Kurz Tim, Whitehead Kally (2011), *Spinning the Pole: A Discursive Analysis of the Websites of Recreational Pole Dancing Studios*, „Feminism and Psychology”, vol. 21(4), s. 443–457.
- Dziuban Agata, Ratecka Anna (2012), *Od wiedzy instytucji do wiedzy terenu – w stronę demokratycznego wytwarzania wiedzy na temat kobiet świadczących usługi seksualne*, „Studia Humanistyczne AGH”, t. 11, nr 4, s. 99–115.
- Dziuban Agata, Ratecka Anna (2017), *Sprostytuowane, zranione, wrobione: konstruowanie reprezentacji pracownic seksualnych w dyskursie abolicyjnym*, „LUD”, t. 101, s. 171–202.
- Elias Norbert (2011), *O procesie cywilizacji. Analizy socjo- i psychogenetyczne*, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Engdahl Emma (2018), *Depressive Love: A Social Pathology*, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Engdahl Emma (2020), *The Disappearance of the Other: A Note on the Distortion of Love*, „Qualitative Sociology Review”, vol. 16, no. 1, s. 50–76.
- Foucault Michel (1995), *Historia seksualności*, Warszawa: Czytelnik.
- Foucault Michel (2019), *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gagnon John, Simon William (1973), *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*, Chicago: Aldine.
- Gammino Giorgia Rosamaria, Faccio Elena, Cipolletta Sabrina (2016), *Sexual Assistance in Italy: An Explorative Study on the Opinions of People with Disabilities and Would-Be Assistants*, „Sexuality and Disability”, vol. 34, s. 157–170.
- Giddens Anthony (2001), *Nowoczesna tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giddens Anthony (2006), *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gill Rosalind (2007), *Postfeminist Media Culture: Elements of a Sensibility*, „European Journal of Cultural Studies”, vol. 10, s. 147–166.
- Goffman Erving (2007), *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Gumede Ntombizonke A., Young-Hauser Amanda M., Coetzee Jan K. (2017), *Mother-Daughter Communication on Intimate Relationships: Voices from a Township in Bloemfontein, South Africa*, „Qualitative Sociology Review”, vol. 13, no. 1, s. 228–244.

- Hasan Kamrul (2021), *Researching Masculinity and Men's Sexual Health in Bangladesh: Methodological Reflections*, „Qualitative Sociology Review”, vol. 17, no. 4, s. 44–57.
- Herek Gregory M. (2004), *Beyond „Homophobia”: Thinking about Sexual Prejudice and Stigma in the Twenty-First Century*, „Sexuality Research and Social Policy”, vol. 1, no. 2, s. 6–24.
- Herek Gregory M. (2007), *Confronting Sexual Stigma and Prejudice: Theory and Practice*, „Journal of Social Issues”, vol. 63, no. 4, s. 905–925.
- Hlavka Heather R. (2017), *Speaking of Stigma and the Silence of Shame: Young Men and Sexual Victimization*, „Men and Masculinities”, vol. 20, no. 4, s. 482–505.
- Hoft Saskia, Goldberger Markus (2006), *Oficjalne kochanki, oficjalni kochankowie. O gościnności seksualnej, wymianie małżonków, niewierności, ciciśbeizmie w różnych kulturach*, Olsztyn: Wydawnictwo Adiafora.
- Humphreys Laud (1970), *Tearoom Trade. Impersonal Sex in Public Places*, Chicago: Aldine Publishing Company.
- Izdebski Zbigniew (2012), *Seksualność Polaków na początku XXI wieku. Studium badawcze*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jordan Jessica A., Vandello Joseph A., Heesacker Martin, Larson-Konar Dylan M. (2022), *Do Women Withhold Honest Sexual Communication When They Believe Their Partner's Manhood is Threatened?*, „Social Psychological and Personality Science”, vol. 13, no. 8, s. 1–11.
- Kimmel Michael (2007), *John Gagnon and the Sexual Self*, [w:] Michael Kimmel (ed.), *The Sexual Self: Construction of Sexual Scripts*, Nashville, TN: Vanderbilt University Press, s. VII–XVI.
- Kinsey Alfred C., Pomeroy Wardell B., Martin Clyde E. (1948), *Sexual Behavior in the Human Male*, Philadelphia, PA: W.B. Saunders.
- Kinsey Alfred C., Pomeroy Wardell B., Martin Clyde E., Gebhard Paul H. (1953), *Sexual Behavior in the Human Female*, Philadelphia, PA: W.B. Saunders.
- Kochanowski Jacek (2004), *Fantazmat różNICowany. Socjologiczne studium przemiany tożsamości gejów*, Kraków: Universitas.
- Kochanowski Jacek (2013), *Socjologia seksualności. Marginesy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kościańska Agnieszka (2017), *Zobaczyć łosia. Historia polskiej edukacji seksualnej od pierwszej lekcji do internetu*, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Levy Ariel (2005), *Female Chauvinist Pigs: Women and the Rise of Raunch Culture*, Melbourne: Schwartz Publishing.
- Malinowski Bronisław (1938), *Życie seksualne dzikich w północno-zachodniej Melanezji. Miłość, małżeństwo i życie rodzinne u krajowców z Wysp Trobriandzkich brytyjskiej Nowej Gwinei*, Warszawa: Wydawnictwo J. Przeworskiego.
- Mark Kristen P., Lasslo Julie A. (2018), *Maintaining Sexual Desire in Long-Term Relationships: A Systematic Review and Conceptual Model*, „The Journal of Sex Research”, vol. 55, no. 4–5, s. 563–581.
- Masters William H., Johnson Virginia E. (1966), *Human Sexual Response*, Toronto–New York: Bantam Books.
- McNair Brian (2002), *Striptease Culture: Sex, Media, and the Democratization of Desire*, London: Routledge.
- McRobbie Angela (2009), *The Aftermath of Feminism. Gender, Culture and Social Change*, London: Sage.
- Mead Margaret (1986), *Trzy studia 1–2: Dojrzewanie na Samoa, Dorastanie na Nowej Gwinei*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mizieleńska Joanna, Abramowicz Marta, Stasińska Agata (2014), *Rodziny z wyboru w Polsce. Życie rodzinne osób nieheteroseksualnych*, Warszawa: Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk.
- Mizieleńska Joanna, Struzik Justyna, Król Agnieszka (2017), *Różnym głosem. Rodziny z wyboru w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Mizielińska Joanna, Stasińska Agata (red.) (2014), *Socjologia płci i seksualności w perspektywie teorii queer i krytyki feministycznej*, „Studia Socjologiczne”, t. 215, nr 4.
- Nash Jeffrey E. (2021), *A Penile Implant: Embodying Medical Technology*, „Qualitative Sociology Review”, vol. 17, no. 2, s. 88–102.
- Newmahr Staci (2011), *Playing on the Edge: Sodomasochism, Risk, and Intimacy*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Nijakowski Lech M. (2010), *Pornografia. Historia, znaczenie, gatunki*, Warszawa: Iskry.
- Orenstein Peggy (2016), *What Young Women Believe about Their Own Sexual Pleasure*, „TEDWomen”, https://www.ted.com/talks/peggy_orenstein_what_young_women_believe_about_their_own_sexual_pleasure (dostęp: 19.07.2023).
- Panfil Vanessa R. (2017), *The Gang Is All Queer: The Lives of Gay Gang Members*, New York: New York University Press.
- Parker Richard, Aggleton Peter (2006), *Introduction*, [w:] Richard Parker, Peter Aggleton (eds.), *Culture, Society and Sexuality: A Reader*, ed. 2, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, s. 1–11.
- Parsons Talcott (1991), *The Social System*, London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Plummer Ken (2002), *Symbolic Interactionism and Sexual Conduct: An Emergent Perspective*, [w:] Christine L. Williams, Arlene Stein (eds.), *Gender and Sexuality*, Malden: MA: Blackwell, s. 20–32.
- Prus Robert (1996), *Symbolic Interaction and Ethnographic Research: Intersubjectivity and the Study of Human Lived Experience*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Prus Robert, Grills Scott (2003), *The Deviant Mystique. Involvements, Realities, and Regulation*, Westport–London: Praeger.
- Rambo Carol, Presley Sara, Mynatt Don (2006), *Claiming the Bodies of Exotic Dancers: At Play with the Problematic Discourse of Commodification*, [w:] Dennis Waskul, Phillip Vannini (eds.), *Body/Embodiment: Symbolic Interaction and the Sociology of the Body*, London: Ashgate Publications, s. 213–228.
- Richters Juliet (2001), *The Social Construction of Sexual Practice: Setting, Sexual Culture, and the Body in Casual Sex between Men*, Sydney: University of Sydney.
- Rubin Gayle (2007), *Thinking Sex. Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality*, [w:] Richard Parker, Peter Aggleton (eds.), *Culture, Society, and Sexuality*, ed. 2, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, s. 150–187.
- Sagebin Bordini Gabriela, Sperb Tania M. (2012), *Sexual Double Standard: A Review of the Literature Between 2001 and 2010*, „Sexuality & Culture”, vol. 17, s. 686–704.
- Schlesinger Lynn (1996), *Chronic Pain, Intimacy, and Sexuality: A Qualitative Study of Women Who Live with Pain*, „The Journal of Sex Research”, vol. 33, no. 3, s. 249–256.
- Seidman Steven (2003), *The Social Construction of Sexuality*, New York: W.W. Norton & Company.
- Seidman Steven (2011), *Theoretical Perspectives*, [w:] Steven Seidman, Nancy Fischer, Chet Meeks (eds.), *Introducing the New Sexuality Studies*, ed. 2, London–New York: Routledge, s. 3–12.
- Sheff Elisabeth (2015), *Not Necessarily Broken. Redefining Success When Polyamorous Relationship End*, [w:] Thomas S. Weinberg, Staci Newmahr (eds.), *Selves, Symbols, and Sexualities. An Interactionist Anthology*, Los Angeles: Sage, s. 201–213.
- Siekierska Marta, Kowalczyk Robert, Merk Wojciech (2016), *Charakterystyka osób aseksualnych*, „Seksuologia Polska”, t. 14, nr 1, s. 25–30.
- Simula Brandy L. (2015), *Give Me a Dominant of Any Gender Over Any Kind of Non-Dominant*, [w:] Thomas S. Weinberg, Staci Newmahr (eds.), *Selves, Symbols, and Sexualities. An Interactionist Anthology*, Los Angeles: Sage, s. 163–177.
- Stewart George Lee (1972), *On First Being a John*, „Journal of Contemporary Ethnography”, vol. 1, no. 3, s. 255–274.
- Strauss Anselm L. (1993), *Continual Permutations of Actions*, New York: Aldine de Gruyter.

- Surmiak Adrianna (2010), *W sieci kłamstw i zamęcie ról społecznych. Dylematy etyczne związane z prowadzeniem badań w środowisku prostytutek ulicznych*, [w:] Katarzyna Kaniowska, Noemi Modnicka (red.), *Etyczne problemy badań antropologicznych*, Wrocław–Łódź: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 165–183.
- Szlendak Tomasz (2008), *Supermarketyzacja. Religia i obyczaje seksualne młodzieży w kulturze konsumpcyjnej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ślęzak Izabela (2016), *Praca kobiet świadczących usługi seksualne w agencjach towarzyskich*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tomanek Paweł (2012), *Ujarzmianie czy legitymizacja? Normalizacyjne aspekty dyskursów eksperckich*, „Studia Socjologiczne”, t. 204, nr 1, s. 111–129.
- Trojanowska Milena (2020), *Komu wolno pójść na randkę? O seksualności osób z niepełnosprawnościami*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 16, nr 3, s. 56–69.
- Turner Bryan S. (2008), *The Body and Society. Explorations in Social Theory*, ed. 3, Los Angeles: Sage.
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220001510/U/D20221510Lj.pdf> (dostęp: 14.07.2023).
- Wawrzyniak Joanna K. (2011), *Seksualność osób 50 plus. Wybrane konteksty analizy zjawiska*, „Edukacja Dorosłych”, nr 1, s. 65–75.
- Weeks Jeffrey (2023), *Sexuality*, ed. 5, New York: Routledge.
- Wiederman Michael W. (2015), *Sexual Script Theory: Past, Present, and Future*, [w:] John DeLamater, Rebecca F. Plante (eds.), *Handbook of the Sociology of Sexualities*, Cham: Springer, s. 7–22.
- Wisłocka Michalina (1978), *Sztuka kochania*, Warszawa: Iskry.
- Wojciechowska Magdalena (2012), *Agencja towarzyska – (nie)zwykłe miejsce pracy*, Kraków: Nomos.
- Wojciechowska Magdalena (2014), *Uczenie się „normalności” w sytuacji doświadczania symbolicznego wykluczenia – przykład badań nad rodzicielstwem jedнопłciowym kobiet w społeczeństwie heteronormatywnym*, „Studia Socjologiczne”, t. 214, nr 3, s. 127–157.
- Wojciechowska Magdalena (2015a), *O działaniu w ramach konceptualnej niewidzialności. Przykład badań nad macierzyństwem jedнопłciowym w doświadczeniu matek niebiologicznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 11, nr 4, s. 114–145.
- Wojciechowska Magdalena (2015b), *Men Who Like Using and Abusing Women: The Perspective of Clients on Escort Agency Workers*, „Studies in Symbolic Interaction”, vol. 45, s. 1–21.
- Wojciechowska Magdalena (2020), *Dwie matki jednego dziecka. Macierzyństwo nieheteronormatywne w doświadczeniu kobiet wychowujących dzieci poczęte w związku jedнопłciowym*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- World Health Organization (2006), *Defining Sexual Health. Report of a Technical Consultation on Sexual Health, 28–31 January 2002, Geneva*, Geneva: World Health Organization.
- Zawadzka Anna (2015), *Ten pierwszy raz. Konstruowanie heteroseksualności*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

The body and sexuality

In this chapter, I offer an insight into the issue of human sexuality within the context of the body and embodiment, drawing on classical literature in the area and more recent field studies. I aim to highlight diverse analytical avenues of problematizing and analyzing how people make sense of, experience, and navigate within the sexual sphere of their lives. I also elucidate how the issues at hand are embraced from the sociological point of view, especially concerning the sociology of the body. In the first section, I draw on ‘classical’ sociological works undertaking the issue of sexuality to offer a theoretical framework for the sociological conceptualization

of human sexuality as the research subject. To meet that end, I briefly discuss the works of John Gagnon and William Simon, Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Ariel Levy, Jean Baudrillard, and Anthony Giddens. Also, I offer insights into queer theory and symbolic interactionist approaches to human sexuality. In the next section, I present concepts and phenomena most commonly encountered in the literature concerning human sexuality. In the subsequent section, I discuss research studies undertaking specific areas of human lived experience within sexuality. I aim to highlight approaches to conceptualizing diverse substantial areas of human sexuality and (embodied) experiences therein. For that, instead of focusing on specific research subjects, I elucidate analytical frameworks and concepts that guided the argument. To meet that end, I discuss how internalized social norms and values have an impact on human endeavors; how meaning-making is a context-dependent process; how 'deviance' is socially constructed; how gendered dominance leads to conflictive interactions and makes violence against the superordinate incomprehensible; and how the way of communicating has an impact on sexual socialization. I conclude with a summary of the chapter and after-reading questions.